कथासरित्सागरः/लम्बकः १

Exported from Wikisource on १६ सितंबरमासः २०२४

तरङ्गः १

1. मंगलाचरणम्
2. प्रस्तावना
3. शिव-पार्वती संवादः
4. पार्वत्याः पूर्वजन्मस्य संक्षिप्त कथा
5. पार्वत्याः प्रणय-कोपः
6. पुनः कथायाः उपक्रमः
7. पार्वत्या पुष्पदन्त एवं माल्यवान्तं शापदानम्
8. शापान्तस्य घोषणा

तरङ्गः २

1. वररुचेः (पुष्पदन्त) कथा
2. वररुचेः जन्म-कथा
3. व्याडेः कथा
4. वर्षस्य चरित्रम्

तरङ्गः ३

1. पाटलिपुत्र नगरस्य निर्माण कथा
2. राजा ब्रह्मदत्तस्य कथा

तरङ्गः ४

1. उपकोशायाः कथा
2. पाणिनेः कथा
3. उपकोशायाः कथा (क्रमागत)
4. वररुचेः प्रत्यागमन

तरङ्गः ५

1. वररुचेः कथा (क्रमशः)
2. वररुचेः वैराग्यम्
3. राजा योगनन्दस्य अन्तःपुरम्
4. मृत मत्स्यस्य हसनम्
5. कः सुन्दरः

6. राजा आदित्यवर्मा एवं मन्त्री शिववर्मायाः कथा
7. मित्रद्रोहस्य फलम्
8. वररुचेः वैराग्यं एवं महाप्रस्थानम्
9. चाणक्यस्य कथा
10. शाहकारी मुनेः कथा

तरङ्गः ६

1. गुणाढ्यस्य कथा
2. मूषकेन धनप्राप्तस्य श्रेष्ठिनः कथा
3. मूर्ख सामवेदी ब्राह्मणस्य कथा
4. देवी-उद्यानस्य कथा
5. राजा सातवाहनस्य कथा, शर्मवर्मेण मासषड्केन सर्वविद्याप्रदानकरणस्य प्रतिज्ञा

तरङ्गः ७

1. शर्ववर्मणः कथा (कातन्त्र-कालापक व्याकरणस्य उत्पत्तिः)
2. पुष्पदन्तस्य पूर्वकथा
3. राजा शिबेः कथा
4. माल्यवानस्य पूर्वकथा

तरङ्गः ८

महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचित:

कथासरित्सागर:

कथापीठं नाम प्रथमो लम्बक: ।

इदं गुरुगिरीन्द्रजाप्रणयमन्दरान्दोलना-
त्पुरा किल कथामृतं हरमुखाम्बुधेरुद्गतम् ।
प्रसह्य सरयन्ति ये विगतविघ्नलब्धर्द्धयो
धुरं दधति वैबुधीं भुवि भवप्रसादेन ते ।।
श्रियं दिशतु व: शंभो: श्याम: कण्ठो मनोभुवा ।
अङ्कस्थपार्वतीदृष्टिपाशैरिव विवेष्टित: ।।१
संध्यानृत्तोत्सवे तारा: करेणोद्धूय विघ्नजित् ।
सीत्कारसीकरैरन्या: कल्पयन्निव पातु व: ।।२
प्रणम्य वाचं नि:शेषपदार्थोद्योतदीपिकाम् ।
बृहत्कथाया: सारस्य संग्रहं रचयाम्यहम् ।।३
आद्यमत्र कथापीठं कथामुखमत: परम् ।
ततो लावानको नाम तृतीयो लम्बको भवेत् ।।४
नरवाहनदत्तस्य जननं च तत: परम् ।

स्याच्चतुर्दारिकाख्यश्च ततो मदनमञ्चुका ।।५५

ततो रत्नप्रभा नाम लम्बकः सप्तमो भवेत् ।

सूर्यप्रभाभिधानश्च लम्बकः स्यादथाष्टमः ।।६

अलंकारवती चाथ ततः शक्तियशा भवेत् ।

वेलालम्बकसंज्ञश्च भवेदेकादशस्ततः ।।७

शशाङ्कवत्यपि तथा ततः स्यान्मदिरावती ।

महाभिषेकानुगतस्ततः स्यात्पञ्चलम्बकः ।।८

ततः सुरतमञ्जर्यप्यथ पद्मावती भवेत् ।

ततो विषमशीलाख्यो लम्बकोऽष्टादशो भवेत् ।।९

यथा मूलं तथैवैतन्न मनागप्यतिक्रमः ।

ग्रन्थविस्तरसंक्षेपमात्रं भाषा च भिद्यते ।।१०

औचित्यान्वयरक्षा च यथाशक्ति विधीयते ।

कथारसाविघातेन काव्यांशस्य च योजना ।।११

वैदग्ध्यख्यातिलोभाय मम नैवायमुद्यमः ।

किं तु नानाकथाजालस्मृतिसौकर्यसिद्धये ।।१२

अस्ति किंनरगन्धर्वविद्याधरनिषेवितः ।

चक्रवर्ती गिरीन्द्राणां हिमवानिति विश्रुतः ।।१३

माहात्म्यमियतीं भूमिमारूढं यस्य भूभृताम् ।
यद्भवानी सुताभावं त्रिजगज्जननी गता ।।१४
उत्तरं तस्य शिखरं कैलासाख्यो महागिरिः ।
योजनानां सहस्राणि बहून्याक्रम्य तिष्ठति ।।१५
मन्दरो मथितेऽप्यब्धौ न सुधासिततां गतः ।
अहं त्वयत्नादिति यो हसतीव स्वकान्तिभिः ।।१६
चराचरगुरुस्तत्र निवसत्यम्बिकासखः ।
गणैर्विद्याधरैः सिद्धैः सेव्यमानो महेश्वरः ।।१७
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटगतो यस्याश्नुते नवः ।
संध्यापिशङ्गपूर्वाद्रिशृङ्गसङ्गसुखं शशी ।।१८
येनान्धकासुरपतेरेकस्यार्पयता हृदि ।
शूलं त्रिजगतोऽप्यस्य हृदयाच्चित्रमुद्धृतम् ।।१९
चूडामणिषु यत्पादनखाग्रप्रतिमाङ्किताः ।
प्रसादप्राप्तचन्द्रार्धा इव भान्ति सुरासुराः ।।२०
तं कदाचित्समुत्पन्नविस्रम्भा रहसि प्रिया ।
स्तुतिभिस्तोषयामास भवानीपतिमीश्वरम् ।।२१

2

तस्याः स्तुतिवचोहृष्टस्तामङ्कमधिरोप्य सः ।
किं ते प्रियं करोमीति बभाषे शशिशेखरः ।।२२
ततः प्रोवाच गिरिजा प्रसन्नोऽसि यदि प्रभो ।
रम्यां कांचित्कथां ब्रूहि देवाद्य मम नूतनाम् ।।२३
भूतं भवद्भविष्यद्वा किं तत्स्याज्जगति प्रिये ।
भवती यन्न जानीयादिति शर्वोऽप्युवाच ताम् ।।२४
ततः सा वल्लभा तस्य निर्बन्धमकरोत्प्रभोः ।
प्रियप्रणयहेवाकि यतो मानवतीमनः ।।२५
ततस्तच्चाटुबुद्ध्यैव तत्प्रभावनिबन्धनाम् ।
तस्याः स्वल्पां कथामेवं शिवः संप्रत्यवर्णयत् ।।२६
अस्ति मामीक्षितुं पूर्वं ब्रह्मा नारायणस्तथा ।
महीं भ्रमन्तौ हिमवत्पादमूलमवापतुः ।।२७
ततो ददृशतुस्तत्र ज्वालालिङ्गं महत्पुरः ।
तस्यान्तमीक्षितुं प्रायादेक ऊर्ध्वमधोऽपरः ।।२८
अलब्धान्तौ तपोभिर्मां तोषयामासतुश्च तौ ।
आविर्भूय मया चोक्तौ वरः कोऽप्यर्थ्यतामिति ।।२९
तच्छ्रुत्वैवाब्रवीद्ब्रह्मा पुत्रो मेऽस्तु भवानिति ।

अपूज्यस्तेन जातोऽसावत्यारोहेण निन्दितः ।।३०

ततो नारायणो देवः स वरं मामयाचत ।

भूयासं तव शुश्रूषापरोऽहं भगवन्निति ।।३१

अतः शरीरभूतोऽसौ मम जातस्त्वदात्मना ।

यो हि नारायणः सा त्वं शक्तिः शक्तिमतो मम ।।३२

किं च मे पूर्वजाया त्वमित्युक्तवति शंकरे ।

कथं ते पूर्वजायाहमिति वक्ति स्म पार्वती ।।३३

प्रत्युवाच ततो भर्गः पुरा दक्षप्रजापतेः ।

देवि त्वं च तथान्याश्च बह्व्योऽजायन्त कन्यकाः ।।३४

स मह्यं भवतीं प्रादाद्धर्मादिभ्योऽपराश्च ताः ।

यज्ञे कदाचिदाहूतास्तेन जामातरोऽखिलाः ।।३५

वर्जितस्त्वहमेवैकस्ततोऽपृच्छ्यत स त्वया ।

किं न भर्ता ममाहूतस्त्वया तातोच्यतामिति ।।३६

कपालमाली भर्ता ते कथमाहूयतां मखे ।

इत्युवाच गिरं सोऽथ त्वत्कर्णविषसूचिकाम् ।।३७

पापोऽयमस्माज्जातेन किं देहेन ममामुना ।

इति कोपात्परित्यक्तं शरीरं तत्प्रिये त्वया ।। ३८
स च दक्षमखस्तेन मन्युना नाशितो मया ।
ततो जाता हिमाद्रेस्त्वमब्धेश्चन्द्रकला यथा ।। ३९
अथ स्मर तुषाराद्रिं तपोऽर्थमहमागतः ।
पिता त्वां च नियुङ्क्ते स्म शुश्रूषायै ममातिथेः ।। ४०
तारकान्तकमत्पुत्रप्राप्तये प्रहितः सुरैः ।
लब्धावकाशोऽविध्यन्मां तत्र दग्धो मनोभवः ।। ४१
ततस्तीव्रेण तपसा क्रीतोऽहं धीरया त्वया ।
तच्च तत्संचयायैव मया सोढं तव प्रिये ।। ४२
इत्थं मे पूर्वजाया त्वं किमन्यत्कथ्यते तव ।
इत्युक्त्वा विरते शंभौ देवी कोपाकुलाब्रवीत् ।। ४३
धूर्तस्त्वं न कथां हृद्यां कथयस्यर्थितोऽपि सन् ।
गङ्गां वहन्नमन्संध्यां विजितोऽसि न किं मम ।। ४४
तच्छ्रुत्वा प्रतिपेदेऽस्या विहितानुनयो हरः ।
कथां कथयितुं दिव्यां ततः कोपं मुमोच सा ।। ४५
नेह कैश्चित्प्रवेष्टव्यमित्युक्तेन तया स्वयम् ।
निरुद्धे नन्दिना द्वारे हरो वक्तुं प्रचक्रमे ।। ४६

एकान्तसुखिनो देवा मनुष्या नित्यदुःखिताः ।
दिव्यमानुषचेष्टा तु परभागे न हारिणी ।। ४७
विद्याधराणां चरितमतस्ते वर्णयाम्यहम् ।
इति देव्या हरो यावद्वक्ति तावदुपागमत् ।। ४८
प्रसादवित्तकः शंभोः पुष्पदन्तो गणोत्तमः ।
न्यषेधि च प्रवेशोऽस्य नन्दिना द्वारि तिष्ठता ।। ४९
निष्कारणं निषेधोऽद्य ममापीति कुतूहलात् ।
अलक्षितो योगवशात्प्रविवेश स तत्क्षणात् ।। ५०
प्रविष्टः श्रुतवान्सर्वं वर्ण्यमानं पिनाकिना ।
विद्याधराणां सप्तानामपूर्वं चरिताद्भुतम् ।। ५१
श्रुत्वाथ गत्वा भार्यायै जयायै सोऽप्यवर्णयत् ।
को हिं वित्तं रहस्यं वा स्त्रीषु शक्नोति गूहितुम् ।। ५२
सापि तद्विस्मयाविष्टा गत्वा गिरिसुताग्रतः ।
जगौ जया प्रतीहारी स्त्रीषु वाक्संयमः कुतः ।। ५३
ततश्चुकोप गिरिजा नापूर्वं वर्णितं त्वया ।
जानाति हि जयाप्येतदिति चेश्वरमभ्यधात् ।। ५४
प्रणिधानादथ ज्ञात्वा जगादैवमुमापतिः ।

योगी भूत्वा प्रविश्येदं पुष्पदन्तस्तदाशृणोत् ।।५५
जयायै वर्णितं तेन कोऽन्यो जानाति हि प्रिये ।
श्रुत्वेत्यानाययद्देवी पुष्पदन्तमतिक्रुधा ।।५६
मर्त्यो भवाविनीतेति विह्वलं तं शशाप सा ।
माल्यवन्तं च विज्ञप्तिं कुर्वाणं तत्कृते गणम् ।।५७
निपत्य पादयोस्ताभ्यां जयया सह बोधिता ।
शापान्तं प्रति शर्वाणी शनैर्वचनमब्रवीत् ।।५८
विन्ध्याटव्यां कुबेरस्य शापात्प्राप्तः पिशाचताम् ।
सुप्रतीकाभिधो यक्षः काणभूत्याख्यया स्थितः ।।५९
तं दृष्ट्वा संस्मरञ्जाति यदा तस्मै कथामिमाम् ।
पुष्पदन्त प्रवक्तासि तदा शापाद्विमोक्षयसे ।।
काणभूतेः कथां तां तु यदा श्रोष्यति माल्यवान् ।
काणभूतौ तदा मुक्ते कथां प्रख्याप्य मोक्षयते ।।६१
इत्युक्त्वा शैलतनया व्यरमत्तौ च तत्क्षणात् ।
विद्युत्पुञ्जाविव गणौ दृष्टनष्टौ बभूवतुः ।।६२
अथ जातु याति काले गौरी पप्रच्छ शंकरं सदया ।
देव मया तौ शप्तौ प्रमथवरौ कुत्र भुवि जातौ ।।६३

अवदच्च चन्द्रमौलिः कौशाम्बीत्यस्ति या महानगरी ।

तस्यां स पुष्पदन्तो वररुचिनामा प्रिये जातः ।।६४

अन्यच्च माल्यवानपि नगरवरे सुप्रतिष्ठिताख्ये सः ।

जातो गुणाढ्यनामा देवि तयोरेष वृत्तान्तः ।।६५

एवं निवेद्य स विभुः सततानुवृत्तभृत्यावमाननविभावनसानुतापाम्

।

कैलासशैलतटकल्पितकल्पवल्लीलीलागृहेषु दयितां रमयन्नुवास ।।

६६

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे

कथापीठलम्बके प्रथमस्तरङ्गः ।

ततः स मर्त्यवपुषा पुष्पदन्तः परिभ्रमन् ।
नाम्ना वररुचिः किं च कात्यायन इति श्रुतः ।।१
पारं संप्राप्य विद्यानां कृत्वा नन्दस्य मन्त्रिताम् ।
खिन्नः समाययौ द्रष्टुं कदाचिद्विन्ध्यवासिनीम् ।।२
तपसाराधिता देवी स्वप्नादेशेन सा च तम् ।
प्राहिणोद्विन्ध्यकान्तारं काणभूतिमवेक्षितुम् ।।३
व्याघ्रवानरसंकीर्णे निस्तोयपरुषद्रुमे ।
भ्रमंस्तत्र च स प्रांशुं न्यग्रोधतरुमैक्षत ।।४
ददर्श च समीपेऽस्य पिशाचानां शतैर्वृतम् ।
काणभूतिं पिशाचं तं वर्ष्मणा सालसंनिभम् ।।५
स काणभूतिना दृष्ट्वा कृतपादोपसंग्रहः ।
कात्यायनो जगादैनमुपविष्टः क्षणान्तरे ।।६
सदाचारो भवानेवं कथमेतां गतिं गतः ।
तच्छ्रुत्वा कृतसौहार्दं काणभूतिस्तमब्रवीत् ।।
स्वतो मे नास्ति विज्ञानं किं तु शर्वान्मया श्रुतम् ।
उज्जयिन्यां श्मशाने यच्छृणु तत्कथयामि ते ।।८
कपालेषु श्मशानेषु कस्माद्देव रतिस्तव ।

इति पृष्टस्ततो देव्या भगवानिदमब्रवीत् ।।९

पुरा कल्पक्षये वृत्ते जातं जलमयं जगत् ।

मया ततो विभिद्योरुं रक्तबिन्दुर्निपातितः ।।१०

जलान्तस्तदभूदण्डं तस्माद्द्वेधाकृतात्पुमान् ।

निरगच्छत्ततः सृष्टा सर्गाय प्रकृतिर्मया ।।११

तौ च प्रजापतीनन्यान्सृष्टवन्तौ प्रजाश्च ते ।

अतः पितामहः प्रोक्तः स पुमाञ्जगति प्रिये ।।१२

एवं चराचरं सृष्ट्वा विश्वं दर्पमगादसौ ।

पुरुषस्तेन मूर्धानमथैतस्याहमच्छिदम् ।।१३

ततोऽनुतापेन मया महाव्रतमगृह्यत ।

अतः कपालपाणित्वं श्मशानप्रियता च मे ।।१४

किं चैतन्मे कपालात्म जगद्देवि करे स्थितम् ।

पूर्वोक्ताण्डकपाले द्वे रोदसी कीर्तिते यतः ।।१५

इत्युक्ते शंभुना तत्र श्रोष्यामीति सकौतुके ।

स्थिते मयि ततो भूयः पार्वती पतिमभ्यधात् ।।१६

स पुष्पदन्तः कियता कालेनास्मानुपैष्यति ।

तदाकर्ण्याब्रवीद्देवीं मामुद्दिश्य महेश्वरः ।।१७

पिशाचो दृश्यते योऽयमेष वैश्रवणानुगः ।
यक्षो मित्रमभूच्चास्य रक्षः स्थूलशिरा इति ।।१८
संगतं तेन पापेन निरीक्ष्यैनं धनाधिपः ।
विन्ध्याटव्यां पिशाचत्वमादिशद्धनदेश्वरः ।।१९
भ्रात्रास्य दीर्घजङ्घेन पतित्वा पादयोस्ततः ।
शापान्तं प्रति विज्ञप्तो वदति स्म धनाधिपः ।।२०
शापावतीर्णादाकर्ण्य पुष्पदन्तान्महाकथाम् ।
उक्त्वा माल्यवते तां च शापात्प्राप्ताय मर्त्यताम् ।।२१
ताभ्यां गणाभ्यां सहितः शापमेनं तरिष्यति ।
इतीह धनदेनास्य शापान्तो विहितस्तदा ।।२२
त्वया च पुष्पदन्तस्य स एवेति स्मर प्रिये ।
एतच्छ्रुत्वा वचः शंभोः सहर्षोऽहमिहागतः ।।२३
इत्थं मे शापदोषोऽयं पुष्पदन्तागमावधिः ।
इत्युक्त्वा विरते तस्मिन्काणभूतौ च तत्क्षणम् ।।२४
स्मृत्वा वररुचिर्जातिं सुप्तोत्थित इवावदत् ।
स एव पुष्पदन्तोऽहं मत्तस्तां च कथां शृणु ।।२५
इत्युक्त्वा ग्रन्थलक्षाणि सप्त सप्त महाकथाः ।

कात्यायनेन कथिताः काणभूतिस्ततोऽब्रवीत् ।।२६
देव रुद्रावतारस्त्वं कोऽन्यो वेत्ति कथामिमाम ।
त्वत्प्रसादाद्गतप्रायः स शापो मे शरीरतः ।।२७
तद्ब्रूहि निजवृत्तान्तं जन्मनः प्रभृति प्रभो ।
मां पवित्रय भूयोऽपि न गोप्यं यदि मादृशे ।।२८
ततो वररुचिस्तस्य प्रणतस्यानुरोधतः ।
सर्वमाजन्मवृत्तान्तं विस्तरादिदमब्रवीत् ।।२९
कौशाम्ब्यां सोमदत्ताख्यो नाम्नाग्निशिख इत्यपि ।
द्विजोऽभूत्तस्य भार्या च वसुदत्ताभिधाभवत् ।।३०
मुनिकन्या च सा शापात्तस्या जातावतरत् ।
तस्यां तस्माद्द्विजवरादेष जातोऽस्मि शापतः ।।३१
ततो ममातिबालस्य पिता पञ्चत्वमागतः ।
अतिष्ठद्वर्धयन्ती तु माता मां कृच्छ्रकर्मभिः ।।३२
अथाभ्यगच्छतां विप्रौ द्वावस्मद्गृहमेकदा ।
एकरात्रिनिवासार्थं दूराध्वपरिधूसरौ ।।३३
तिष्ठतोस्तत्र च तयोरुदभून्मुरजध्वनिः ।
तेन मामब्रवीन्माता भर्तुः स्मृत्वा सगद्गदम् ।।३४

नृत्यत्येष पितुर्मित्त्रं तव नन्दो नटः सुत ।
अहमप्यवदं मातर्द्रष्टुमेतद्व्रजाम्यहम् ।।३५
तवापि दर्शयिष्यामि सपाठं सर्वमेव तत् ।
एतन्मद्वचनं श्रुत्वा विप्रौ तौ विस्मयं गतौ ।।३६
अवोचत्तौ च मन्माता हे पुत्रौ नात्र संशयः ।
सकृच्छ्रुतमयं बालः सर्वं वै धारयेद्धृदि ।।३७
जिज्ञासार्थमथाभ्यां मे प्रातिशाख्यमपठ्यत ।
तथैव तन्मया सर्वं पठितं पश्यतोस्तयोः ।।३८
ततस्ताभ्यां समं गत्वा दृष्ट्वा नाट्यं तथैव तत् ।
गृहमेत्याग्रतो मातुः समग्रं दर्शितं मया ।।३९
एकश्रुतधरत्वेन मां निश्चित्य कथामिमाम् ।
व्याडिनामा तयोरेको मन्मातुः प्रणतोऽब्रवीत् ।।४०
वेतसाख्ये पुरे मातर्देवस्वामिकरम्भकौ ।
अभूतां भ्रातरौ विप्रावतिप्रीतौ परस्परम् ।।४१
तयोरेकस्य पुत्रोऽयमिन्द्रदत्तोऽपरस्य च ।
अहं व्याडिः समुत्पन्नो मत्पितास्तं गतस्ततः ।।४२
तच्छोकादिन्द्रदत्तस्य पिता यातो महापथम् ।

अस्मजनन्योश्च ततः स्फुटितं हृदयं शुचा ।।४३

तेनानाथौ सति धनेऽप्यावां विद्याभिकाङ्क्षिणौ ।

गतौ प्रार्थयितुं स्वामिकुमारं तपसा ततः ।।४४

तपःस्थितौ च तत्रावां स स्वप्ने प्रभुरादिशत् ।

अस्ति पाटलिकं नाम पुरं नन्दस्य भूपतेः ।।४५

तत्रास्ति चैको वर्षाख्यो विप्रस्तस्मादवाप्स्यथः ।

कृत्स्नां विद्यामतस्तत्र युवाभ्यां गम्यतामिति ।।४६

अथावां तत्पुरं यातौ पृच्छतोस्तत्र चावयोः ।

अस्तीह मूर्खो वर्षाख्यो विप्र इत्यवदज्जनः ।।४७

ततो दोलाधिरूढेन गत्वा चित्तेन तत्क्षणम् ।

गृहमावामपश्याव वर्षस्य विधुरस्थिति ।।४८

मूषकैः कृतवल्मीकं भित्तिविश्लेषजर्जरम् ।

विच्छायं छदिषा हीनं जन्मक्षेत्रमिवापदाम् ।।४९

तत्र ध्यानस्थितं वर्षमालोक्याभ्यन्तरे तदा ।

उपागतौ स्वस्तत्पत्नीं विहितातिथ्यसत्क्रियाम् ।।५०

धूसरक्षामवपुषं विशीर्णमलिनाम्बराम् ।

गुणरागागतां तस्य रूपिणीमिव दुर्गतिम् ।।५१

प्रणामपूर्वमावाभ्यां तस्यै सोऽथ निवेदितः ।
स्ववृत्तान्तश्च तद्भर्तृमौर्ख्यवार्ता च या श्रुता ।।५२
पुत्रौ युवां मे का लज्जा श्रूयतां कथयामि वाम् ।
इत्युक्त्वा सावयोः साध्वी कथामेतामवर्णयत् ।।५३
शंकरस्वामिनामात्र नगरेऽभूद्द्विजोत्तमः ।
मद्भर्ता चोपवर्षश्च तस्य पुत्राविमावुभौ ।।५४
अयं मूर्खो दरिद्रश्च विपरीतोऽस्य चानुजः ।
तेन चास्य नियुक्ताभूत्स्वभार्या गृहपोषणे ।।५५
कदाचिदथ संप्राप्ता प्रावृट् तस्यां च योषितः ।
सगुडं पिष्टरचितं गुह्यरूपं जुगुप्सितम् ।।५६
कृत्वा मूर्खाय विप्राय ददत्येव कृते हि ताः ।
शीतकाले निदाघे च स्नानक्लेशक्लमापहम् ।।५७
दत्तं न प्रतिपद्यन्त इत्याचारो हि कुत्सितः ।
तद्देवरगृहिण्या मे दत्तमस्मै सदक्षिणम् ।।५८
तद्गृहीत्वायमायातो मया निर्भर्त्सितो भृशम् ।
मूर्खभावकृतेनान्तर्मन्युना पर्यतप्यत ।।५९
ततः स्वामिकुमारस्य पादमूलं गतोऽभवन् ।

तपस्तुष्टेन तेनास्य सर्वा विद्याः प्रकाशिताः ।। ६०
सकृच्छ्रुतधरं विप्रं प्राप्यैतास्त्वं प्रकाशयेः ।
इत्यादिष्टः स तेनैव सहर्षोऽयमिहागतः ।। ६१
आगत्यैव च वृत्तान्तं सर्वं मह्यं न्यवेदयत् ।
तदा प्रभृत्यविरतं जपन्ध्यायंश्च तिष्ठति ।। ६२
अतः श्रुतधरं कंचिदन्विष्यानयतं युवाम् ।
तेन सर्वार्थसिद्धिर्वां भविष्यति न संशयः ।। ६३
श्रुत्वैतद्वर्षपत्नीतस्तूर्णं दौर्गत्यहानये ।
दत्त्वा हेमशतं चास्यै निर्गतौ स्वस्ततः पुरात् ।। ६४
अथावां पृथिवीं भ्रान्तौ न च श्रुतधरं क्वचित् ।
लब्धवन्तौ ततः श्रान्तौ प्राप्तावद्य गृहं तव ।। ६५
एकश्रुतधरः प्राप्तो बालोऽयं तनयस्तव ।
तदेनं देहि गच्छावो विद्याद्रविणसिद्धये ।। ६६
इति व्याडिवचः श्रुत्वा मन्माता सादरावदत् ।
सर्वं संगतमेवैतदस्त्यत्र प्रत्ययो मम ।। ६७
तथाहि पूर्वं जातेऽस्मिन्नेकपुत्रे मम स्फुटा ।
गगनादेवमुदभूदशरीरा सरस्वती ।। ६८

एष श्रुतधरो जातो विद्यां वर्षादवाप्स्यति ।
किं च व्याकरणं लोके प्रतिष्ठां प्रापयिष्यति ।। ६९
नाम्ना वररुचिश्चायं तत्तदस्मै हि रोचते ।
यद्यद्वरं भवेत्किंचिदित्युक्त्वा वागुपारमत् ।। ७०
अत एव विवृद्धेऽस्मिन्बालके चिन्तयाम्यहम् ।
क्व स वर्ष उपाध्यायो भवेदिति दिवानिशम् ।। ७१
अद्य युष्मन्मुखाज्ज्ञात्वा परितोषश्च मे परः ।
तदैनं नयत भ्राता युवयोरेष का क्षतिः ।। ७२
इति मन्मातृवचनं श्रुत्वा तौ हर्षनिर्भरौ ।
व्याडीन्द्रदत्तौ तां रात्रिमबुध्येतां क्षणोपमाम् ।। ७३
अथोत्सवार्थमम्बायास्तूर्णं दत्त्वा निजं धनम् ।
व्याडिनैवोपनीतोऽहं वेदार्हत्वं ममेच्छता ।। ७४
ततो मात्राभ्यनुज्ञातं कथंचिद्रुद्धबाष्पया ।
मामादाय निजोत्साहशमिताशेषतद्व्यथम् ।। ७५
मन्यमानौ च कौमारं पुष्पितं तदनुग्रहम् ।
व्याडीन्द्रदत्तौ तरसा नगर्याः प्रस्थितौ ततः ।। ७६
अथ क्रमेण वर्षस्य वयं प्राप्ता गृहं गुरोः ।

स्कन्दप्रसादमायान्तं मूर्तं मां सोऽप्यमन्यत ।। ७७

कृत्वास्मानग्रतोऽन्येद्युरुपविष्टः शुचौ भुवि ।

वर्षोपाध्याय ओंकारमकरोद्दिव्यया गिरा ।। ७८

तदनन्तरमेवास्य वेदाः साङ्गा उपस्थिताः ।

अध्यापयितुमस्मांश्च प्रवृत्तोऽभूदसौ ततः ।। ७९

सकृच्छ्रुतं मया तत्र द्विःश्रुतं व्याडिना तथा ।

त्रिश्रुतं चेन्द्रदत्तेन गुरुणोक्तमगृह्यत ।। ८०

ध्वनिमथ तमपूर्वं दिव्यमाकर्ण्य सद्यः सपदि विलसदन्तर्विस्मयो

विप्रवर्गः ।

किमिदमिति समन्ताद्द्रष्टुमभ्येत्य वर्षं स्तुतिमुखरमुखश्रीरर्चति स्म

प्रणामैः ।। ८१

किमपि तदवलोक्य तत्र चित्रं प्रमदवशान्न परं तदोपवर्षः ।

अपि विततमहोत्सवः समग्रः समजनि पाटलिपुत्रपौरलोकः ।।

८२

राजापि तं गिरिशसूनुवरप्रभावमालोक्य तस्य परितोषमुपेत्य

नन्दः ।

वर्षस्य वेश्म वसुभिः स किलादरेण तत्कालमेव समपूरयदुन्नतश्रीः

।।८३

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे

कथापीठलम्बके द्वितीयस्तरङ्गः ।

एवमुक्त्वा वररुचिः शृण्वत्येकाग्रमानसे ।
काणभूतौ वने तत्र पुनरेवेदमब्रवीत् ।।१
कदाचिद्याति कालेऽथ कृते स्वाध्यायकर्मणि ।
इति वर्ष उपाध्यायः पृष्टोऽस्माभिः कृताह्निकः ।।२
इदमेवंविधं कस्मान्नगरं क्षेत्रतां गतम् ।
सरस्वत्याश्च लक्ष्म्याश्च तदुपाध्याय कथ्यताम् ।।३
तच्छ्रुत्वा सोऽब्रवीदस्माञ्छृणुतैतत्कथामिमाम् ।
तीर्थं कनखलं नाम गङ्गाद्वारेऽस्ति पावनम् ।।४
यत्र काञ्चनपातेन जाह्नवी देवदन्तिना ।
उशीनरगिरिप्रस्थाद्भित्त्वा समवतारिता ।।५
दाक्षिणात्यो द्विजः कश्चित्तपस्यन्भार्यया सह ।
तत्रासीत्तस्य चात्रैव जायन्ते स्म त्रयः सुताः ।।६
कालेन स्वर्गते तस्मिन्सभार्ये ते च तत्सुताः ।
स्थानं राजगृहं नाम जग्मुर्विद्यार्जनेच्छया ।।७
तत्र चाधीतविद्यास्ते त्रयोऽप्यानाथ्यदुःखिताः ।
ययुः स्वामिकुमारस्य दर्शने दक्षिणापथम् ।।८
तत्र ते चिञ्चिनीं नाम नगरीमम्बुधेस्तटे ।

गत्वा भोजिकसंज्ञस्य विप्रस्य न्यवसन्गृहे ।।९

स च कन्या निजास्तिस्रस्तेभ्यो दत्त्वा धनानि च ।

तपसेऽनन्यसंतानो गङ्गां याति स्म भोजिकः ।।१०

अथ तेषां निवसतां तत्र श्वशुरवेश्मनि ।

अवग्रहकृतस्तीव्रो दुर्भिक्षः समजायत ।।११

तेन भार्याः परित्यज्य साध्वीस्तास्ते त्रयो ययुः ।

स्पृशन्ति न नृशंसानां हृदयं बन्धुबुद्धयः ।।१२

ततस्तु मध्यमा तासां सगर्भाभूत्ततश्च ताः ।

भवनं यज्ञदत्तस्य पितृमित्रस्य शिश्रियुः ।।१३

तत्र तस्थुर्निजान्भर्तॄन्ध्यायन्त्यः क्लिष्टवृत्तयः ।

आपद्यपि सतीवृत्तं किं मुञ्चन्ति कुलस्त्रियः ।।१४

कालेन मध्यमा चात्र तासां पुत्रमसूत सा ।

अन्योन्यातिशयात्तस्मिन्स्नेहश्चासामवर्धत ।।१५

कदाचिद्व्योममार्गेण विहरन्तं महेश्वरम् ।

अङ्कस्था स्कन्दजननी तं दृष्ट्वा सदयावदत् ।।१६

देव पश्य शिशावस्मिन्नेताऽस्तिस्रोऽपि योषितः ।

बद्धस्नेहा दधत्याशामेषोऽस्माज्जीवयेदिति ।।१७

तत्तथा कुरु येनायमेता बालोऽपि जीवयेत् ।

इत्युक्तः प्रियया देवो वरदः स जगाद ताम् ।।

अनुगृह्णाम्यमुं पूर्वं सभार्येणामुना यतः ।

आराधितोऽस्मि तेनायं भोगार्थं निर्मितो भुवि ।।१९

एतज्जाया च सा जाता पाटली नाम भूपतेः ।

महेन्द्रवर्मणः पुत्री भार्यास्यैव भविष्यति ।।२०

इत्युक्त्वा स विभुः स्वप्ने साध्वीस्तिस्रो जगाद ताः ।

नाम्ना पुत्रक एवायं युष्माकं बालपुत्रकः।।२१

अस्य सुप्तप्रबुद्धस्य शीर्षान्ते च दिने दिने ।

सुवर्णलक्षं भविता राजा चायं भविष्यति ।।

ततः सुप्तोत्थिते तस्मिन्बाले ताः प्राप्य काञ्चनम् ।

यज्ञदत्तसुताः साध्व्यो ननन्दुः फलितव्रताः ।।२३

अथ तेन सुवर्णेन वृद्धकोषोऽचिरेण सः ।

बभूव पुत्रको राजा तपोधीना हि संपदः ।।२४

कदाचिद्यज्ञदत्तोऽथ रहः पुत्रकमब्रवीत् ।

राजन्दुर्भिक्षदोषेण क्वापि ते पितरो गताः ।।२५

तत्सदा देहि विप्रेभ्यो येनायान्ति निशम्य ते ।

ब्रह्मदत्तकथां चैतां कथयाम्यत्र ते शृणु ।।२६

वाराणस्यामभूत्पूर्वं ब्रह्मदत्ताभिधो नृपः ।

सोऽपश्यद्धंसयुगलं प्रयान्तं गगने निशि ।।२७

विस्फुरत्कनकच्छायं राजहंसशतैर्वृतम् ।

विद्युत्पुञ्जमिवाकाण्डसिताभ्रपरिवेष्टितम् ।।२८

पुनस्तद्दर्शनोत्कण्ठा तथास्य ववृधे ततः ।

यथा नृपतिसौख्येषु न बबन्ध रतिं क्वचित् ।।२९

मन्त्रिभिः सह संमन्त्र्य ततश्चाकारयत्सरः ।

स राजा स्वमते कान्तं प्राणिनां चाभयं ददौ ।।३०

ततः कालेन तौ प्राप्तौ हंसौ राजा ददर्श सः ।

विश्वस्तौ चापि पप्रच्छ हैमे वपुषि कारणम् ।।३१

व्यक्तवाचौ ततस्तौ च हंसौ राजानमूचतुः ।

पुरा जन्मान्तरे काकावावां जातौ महीपते ।।३२

बल्यर्थं युध्यमानौ च पुण्ये शून्ये शिवालये ।

विनिपत्य विपन्नौ स्वस्तत्स्थानद्रोणिकान्तरे ।।३३

जातौ जातिस्मरावावां हंसौ हेममयौ ततः ।

तच्छ्रुत्वा तौ यथाकामं पश्यन्राजा तुतोष सः ।।३४

अतोऽनन्यादृशादैव पितॄन्दानादवाप्स्यसि ।

इत्युक्तो यज्ञदत्तेन पुत्रकस्तत्तथाकरोत् ।।३५

श्रुत्वा प्रदानवार्तां तामाययुस्ते द्विजातयः ।

परिज्ञाताः परां लक्ष्मीं पत्नीश्च सह लेभिरे ।।३६

आश्चर्यमपरित्याज्यो दृष्टनष्टापदामपि ।

अविवेकान्धबुद्धीनां स्वानुभावो दुरात्मनाम् ।।३७

कालेन राज्यकामास्ते पुत्रकं तं जिघांसवः ।

निन्युस्तद्दर्शनव्याजाद्द्विजा विन्ध्यनिवासिनीम् ।।३८

वधकान्स्थापयित्वा च देवीगर्भगृहान्तरे ।

तमूचुः पूर्वमेकस्त्वं पश्य देवीं व्रजान्तरम् ।।३९

ततः प्रविष्टो विश्वासात्स दृष्ट्वा हन्तुमुद्यतान् ।

पुरुषान्पुत्रकोऽपृच्छत्कस्मान्निहथ मामिति ।।४०

पितृभिस्ते प्रयुक्ताः स्मः स्वर्णं दत्त्वेति चाब्रुवन् ।

ततस्तान्मोहितान्देव्या बुद्धिमान्पुत्रकोऽवदत् ।।४१

ददाम्येतदनर्घं वो रत्नालंकरणं निजम् ।

मां मुञ्चत करोम्यत्र नोद्भेदं यामि दूरतः ।।४२

एवमस्त्विति तत्तस्माद्गृहीत्वा वधका गताः ।

हतः पुत्रक इत्यूचुस्तत्पितॄणां पुरो मृषा ।।४३

ततः प्रतिनिवृत्तास्ते हता राज्यार्थिनो द्विजाः ।

मन्त्रिभिद्रोहिणो बुद्ध्वा कृतघ्नानां शिवं कुतः ।।४४

अत्रान्तरे स राजापि पुत्रकः सत्यसंगरः ।

विवेश विन्ध्यकान्तारं विरक्तः स्वेषु बन्धुषु ।।४५

भ्रमन्ददर्श तत्रासौ बाहुयुद्धैकतत्परौ ।

पुरुषौ द्वौ ततस्तौ स पृष्टवान्कौ युवामिति ।।४६

मयासुरसुतावावां तदीयं चास्ति नौ धनम् ।

इदं भाजनमेषा च यष्टिरेते च पादुके ।।४७

एतन्निमित्तं युद्धं नौ यो बली स हरेदिति ।

एतत्तद्वचनं श्रुत्वा हसन्प्रोवाच पुत्रकः ।।

कियदेतद्धनं पुंसस्ततस्तौ समवोचताम् ।

पादुके परिधायैते खेचरत्वमवाप्यते ।।४९

यष्ट्या यल्लिख्यते किंचित्सत्यं संपद्यते हि तत् ।

भाजने यो य आहारश्चिन्त्यते स स तिष्ठति ।।५०

तच्छ्रुत्वा पुत्रकोऽवादीत्किं युद्धेनास्त्वयं पणः ।

धावन्बलाधिको यः स्यात्स एवैतद्धरेदिति ।।५१

एवमस्त्विति तौ मूढौ धावितौ सोऽपि पादुके ।
अध्यास्योदपतद्व्योम गृहीत्वा यष्टिभाजने ।।५२
अथ दूरं क्षणाद्गत्वा ददर्श नगरीं शुभाम् ।
आकर्षिकाख्यां तस्यां च नभसोऽवततार सः ।।५३
वञ्चनप्रवणा वेश्या द्विजा मत्पितरो यथा ।
वणिजो धनलुब्धाश्च कस्य गेहे वसाम्यहम् ।।५४
इति संचिन्तयन्प्राप स राजा विजनं गृहम् ।
जीर्णं तदन्तरे चैकां वृद्धां योषितमैक्षत ।।५५
प्रदानपूर्वं संतोष्य तां वृद्धामादृतस्तया ।
उवासालक्षितस्तत्र पुत्रकः शीर्णसद्मनि ।।५६
कदाचित्साथ संप्रीता वृद्धा पुत्रकमब्रवीत् ।
चिन्ता मे पुत्र यद्भार्या नानुरूपा तव क्वचित् ।।५७
इह राज्ञस्तु तनया पाटलीत्यस्ति कन्यका ।
उपर्यन्तःपुरे सा च रत्नमित्यभिरक्षयते ।।५८
एतद्वृद्धावचस्तस्य दत्तकर्णस्य शृण्वतः ।
विवेश तेनैव पथा लब्धरन्ध्रो हृदि स्मरः ।।५९
द्रष्टव्या सा मयाद्यैव कान्तेति कृतनिश्चयः ।

निशायां नभसा तत्र पादुकाभ्यां जगाम सः ।।६०
प्रविश्य सोऽद्रिशृङ्गाग्रतुङ्गवातायनेन ताम् ।
अन्तःपुरे ददर्शाथ सुप्तां रहसि पाटलीम् ।।६१
सेव्यमानामविरतं चन्द्रकान्त्याङ्गलग्नया ।
जित्वा जगदिदं श्रान्तां मूर्तां शक्तिं मनोभुवः ।।६२
कथं प्रबोधयाम्येतामिति यावदचिन्तयत् ।
इत्यकस्माद्बहिस्तावद्यामिकः पुरुषो जगौ ।।६३
आलिङ्ग्य मधुरहुंकृतिमलसोन्मिषदीक्षणां रहः कान्ताम् ।
यद्बोधयन्ति सुप्तां जन्मनि यूनां तदेव फलम् ।।
श्रुत्वैवैतदुपोद्धातमङ्गैरुत्कम्पविक्लवैः ।
आलिलिङ्ग स तां कान्तां प्राबुध्यत ततश्च सा ।।६५
पश्यन्त्यास्तं नृपं तस्या लज्जाकौतुकयोर्दृशि ।
अभूदन्योन्यसंमर्दो रचयन्त्यां गतागतम् ।।
अथालापे कृते वृत्ते गान्धर्वोद्वाहकर्मणि ।
अवर्धत तयोः प्रीतिर्दंपत्योर्न तु यामिनी ।।६७
आमन्त्र्याथ वधूमुत्कां तद्गतेनैव चेतसा ।
आययौ पश्चिमे भागे तद्वृद्धावेश्म पुत्रकः ।।

इत्थं प्रतिनिशं तत्र कुर्वाणेऽस्मिन्गतागतम् ।
संभोगचिह्नं पाटल्या रक्षिभिर्दृष्टमेकदा ।।६९
तैस्तदावेदितं तस्याः पितुः सोऽपि नियुक्तवान् ।
गूढमन्तःपुरे तत्र निशि नारीमवेक्षितुम् ।।७०
तया च तस्य प्राप्तस्य तत्राभिज्ञानसिद्धये ।
पुत्रकस्य प्रसुप्तस्य न्यस्तं वासस्यलक्तम् ।।७१
प्रातस्तया च विज्ञप्तो राजा चारान्व्यसर्जयत् ।
सोऽभिज्ञानाच्च तैः प्राप्तः पुत्रको जीर्णवेश्मनि ।।७२
आनीतो राजनिकटं कुपितं वीक्षय तं नृपम् ।
पादुकाभ्यां खमुत्पत्य पाटलीमन्दिरेऽविशत् ।।७३
विदितौ स्वस्तदुत्तिष्ठ गच्छावः पादुकावशात् ।
इत्यङ्के पाटलीं कृत्वा जगाम नभसा ततः ।।७४
अथ गङ्गातटनिकटे गगनादवतीर्य स प्रियां श्रान्ताम् ।
पात्रप्रभावजातैराहारैर्नन्दयामास ।।७५
आलोकितप्रभावः पाटल्या पुत्रकोऽर्थितश्च ततः ।
यष्ट्या लिलेख तत्र स नगरं चतुरङ्गबलयुक्तम् ।।७६
तत्र स राजा भूत्वा महाप्रभावे च सत्यतां प्राप्ते ।

नमयित्वा तं श्वशुरं शशास पृथ्वीं समुद्रान्ताम् ।।७७

तदिदं दिव्यं नगरं मायारचितं सपौरमत एव ।

नाम्ना पाटलिपुत्रं क्षेत्रं लक्ष्मीसरस्वत्योः ।।७८

इति वर्षमुखादिमामपूर्वां वयमाकर्ण्य कथामतीव चित्राम् ।

चिरकालमभूम काणभूते विलसद्विस्मयमोदमानचित्ताः ।।७९

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे

कथापीठलम्बके तृतीयस्तरङ्गः ।

चतुर्थस्तरङ्गः ।

इत्याख्याय कथां मध्ये विन्ध्यान्तः काणभूतये ।
पुनर्वररुचिस्तस्मै प्रकृतार्थमवर्णयत् ।।१

एवं व्याडीन्द्रदत्ताभ्यां सह तत्र वसन्क्रमात् ।
प्राप्तोऽहं सर्वविद्यानां पारमुत्क्रान्तशैशवः ।।२

इन्द्रोत्सवं कदाचिच्च प्रेक्षितुं निर्गता वयम् ।
कन्यामेकामपश्याम कामस्यास्त्रमसायकम् ।।३

इन्द्रदत्तो मया पृष्टस्ततः केयं भवेदिति ।
उपवर्षसुता सेयमुपकोशेति सोऽब्रवीत् ।।४

सा सखीभिश्च मां ज्ञात्वा प्रीतिपेशलया दृशा ।
कर्षन्ती मन्मनः कृच्छ्रादगच्छद्भवनं निजम् ।।५

पूर्णचन्द्रमुखी नीलनीरजोत्तमलोचना ।
मृणालनाललिलितभुजा पीनस्तनोज्ज्वला ।।६

कम्बुकण्ठी प्रवालाभरदनच्छदशोभिनी ।
स्मरभूपतिसौन्दर्यमन्दिरेवेन्दिरापरा ।।७

ततः कामशरापातनिर्भिन्ने हृदये न मे ।
निशि तस्यामभून्निद्रा तद्बिम्बोष्ठपिपासया ।।८

कथंचिल्लब्धनिद्रोऽहमपश्यं रजनीक्षये ।
शुक्लाम्बरधरां दिव्यां स्त्रियं सा मामभाषत ।।९

पूर्वभार्योपकोशा ते गुणज्ञा नापरं पतिम् ।
कंचिदिच्छत्यतश्चिन्ता पुत्र कार्यात्र न त्वया ।। 1.4.१०
अहं सदा शरीरान्तर्वासिनी ते सरस्वती ।
त्वद्दुःखं नोत्सहे द्रष्टुमित्युक्त्वान्तर्हिताभवत् ।।११
ततः प्रबुद्धो जातास्थो गत्वातिष्ठमहं शनैः ।
दयितामन्दिरासन्नबालचूततरोरधः ।।१२
अथागत्य समाख्यातं तत्सख्या मन्निबन्धनम् ।
उद्गाढमुपकोशाया नवानङ्गविजृम्भितम् ।।१३
ततोऽहं द्विगुणीभूततापस्तामेवमब्रवम् ।
अदत्तां गुरुभिः स्वेच्छमुपकोशां कथं भजे ।।१४
वरं हि मृत्युर्नाकीर्तिस्तत्सखीहृदयं तव ।
गुरुभिर्यदि बुध्येत तत्कदाचिच्छिवं भवेत् ।।१५
तदेतत्कुरु भद्रे त्वं तां सखीं मां च जीवय ।
तच्छ्रुत्वा सा गता सख्या मातुः सर्वं न्यवेदयत् ।।१६
तया तत्कथितं भर्तुरुपवर्षस्य तत्क्षणम् ।
तेन भ्रातुश्च वर्षस्य तेन तच्चाभिनन्दितम् ।।१७
विवाहे निश्चिते गत्वा व्याडिरानयति स्म ताम् ।
वर्षाचार्यनिदेशेन कौशाम्ब्या जननीं मम ।।१८
अथोपकोशा विधिवत्पित्रा मे प्रतिपादिता ।

ततो मात्रा गृहिण्या च समं तत्रावसं सुखम् ।।१९

अथ कालेन वर्षस्य शिष्यवर्गो महानभूत् ।

तत्रैकः पाणिनिर्नाम जडबुद्धितरोऽभवत् ।। 1.4.२०

स शुश्रूषापरिक्लिष्टः प्रेषितो वर्षभार्यया ।

अगच्छत्तपसे खिन्नो विद्याकामो हिमालयम् ।।२१

तत्र तीव्रेण तपसा तोषितादिन्दुशेखरात् ।

सर्वविद्यामुखं तेन प्राप्तं व्याकरणं नवम् ।।२२

ततश्चागत्य मामेव वादायाह्वयते स्म सः ।

प्रवृत्ते चावयोर्वादे प्रयाताः सप्त वासराः ।।२३

अष्टमेऽह्नि मया तस्मिञ्जिते तत्समनन्तरम् ।

नभःस्थेन महाघोरो हुंकारः शंभुना कृतः ।।२४

तेन प्रणष्टमैन्द्रं तदस्मद्व्याकरणं भुवि ।

जिताः पाणिनिना सर्वे मूर्खीभूता वयं पुनः ।।२५

अथ संजातनिर्वेदः स्वगृहस्थितये धनम् ।

हस्ते हिरण्यगुप्तस्य विधाय वणिजो निजम् ।।२६

उक्त्वा तच्चोपकोशायै गतवानस्मि शंकरम् ।

तपोभिराराधयितुं निराहारो हिमालयम् ।।२७

उपकोशा हि मे श्रेयः काङ्क्षन्ती निजमन्दिरे ।

अतिष्ठत्प्रत्यहं स्नान्ती गङ्गायां नियतव्रता ।।२८

एकदा सा मधौ प्राप्ते क्षामा पाण्डुर्मनोरमा ।
प्रतिपच्चन्द्रलेखेव जनलोचनहारिणी ।। २९
स्नातुं त्रिपथगां यान्ती दृष्टा राजपुरोधसा ।
दण्डाधिपतिना चैव कुमारसचिवेन च ।। 1.4.३०
तत्क्षणात्ते गताः सर्वे स्मरसायकलक्षयताम् ।
सापि तस्मिन्दिने स्नान्ती कथमप्यकरोच्चिरम् ।। ३१
आगच्छन्तीं च सायं तां कुमारसचिवो हठात् ।
अग्रहीदथ साप्येनमवोचत्प्रतिभावती ।। ३२
अभिप्रेतमिदं भद्र यथा तव तथा मम ।
किं त्वहं सत्कुलोत्पन्ना प्रवासस्थितभर्तृका ।। ३३
कथमेवं प्रवर्तेय पश्येत्कोऽपि कदाचन ।
ततश्च ध्रुवमश्रेयस्त्वया सह भवेन्मम ।। ३४
तस्मान्मधूत्सवाक्षिप्तपौरलोके गृहं मम ।
आगन्तव्यं युवं रात्रेः प्रथमे प्रहरे त्वया ।। ३५
इत्युक्त्वा कृतसंधा सा तेन क्षिप्ता विधेर्वशात् ।
यावत्किंचिद्गता तावन्निरुद्धा सा पुरोधसा ।। ३६
तस्यापि तत्रैव दिने तद्वदेव तया निशि ।
संकेतकं द्वितीयस्मिन्प्रहरे पर्यकल्प्यत ।। ३७
मुक्तां कथंचित्तेनापि प्रयातां किंचिदन्तरम् ।

दण्डाधिपो रुणद्धि स्म तृतीयस्तां सुविह्वलाम् ।। ३८

अथ तस्यापि दिवसे तस्मिन्नेव तथैव सा ।

संकेतकं त्रियामायां तृतीये प्रहरे व्यधात् ।। ३९

दैवात्तेनापि निर्मुक्ता सकम्पा गृहमागता ।

कर्तव्या सा स्वचेटीनां संविदं स्वैरमब्रवीत् ।। 1.4.४०

वरं पत्यौ प्रवासस्थे मरणं कुलयोषितः ।

न तु रूपारमल्लोकलोचनापातपात्रता ।। ४१

इति संचिन्तयन्ती च स्मरन्ती मां निनाय सा ।

शोचन्ती स्वं वपुः साध्वी निराहारैव तां निशाम् ।।४२

प्रातर्ब्राह्मणपूजार्थं व्यसर्जि वणिजस्तया ।

चेटी हिरण्यगुप्तस्य किंचिन्मार्गयितुं धनम् ।। ४३

आगत्य सोऽपि तामेवमेकान्ते वणिगब्रवीत् ।

भजस्व मां ततो भर्तृस्थापितं ते ददामि तत् ।। ४४

तच्छ्रुत्वा साक्षिरहितां मत्वा भर्तृधनस्थितिम् ।

वणिजं पापमालोक्य खेदामर्षकदर्थिता ।। ४५

तस्यामेवात्र संकेतं रात्रौ तस्यापि पश्चिमे ।

शेषे पतिव्रता यामे साकरोदथ सोऽगमत् ।। ४६

ततः साकारयद्भूरि चेटीभिः कुण्डकस्थितम् ।

कस्तूरिकादिसंयुक्तं कज्जलं तैलमिश्रितम् ।। ४७

तल्लिप्ताश्चेलखण्डाश्च चत्वारो विहितास्तया ।
मञ्जूषा कारिता चाभूत्स्थूला सबहिरर्गला ।। ४८
अथ तस्मिन्महावेषो वसन्तोत्सववासरे ।
आययौ प्रथमे यामे कुमारसचिवो निशि ।। ४९
अलक्षितं प्रविष्टं तमुपकोशेदमब्रवीत् ।
अस्नातं न स्पृशामि त्वां तत्स्नाहि प्रविशान्तरम् ।। 1.4.५०
अङ्गीकुर्वन्स तन्मूढश्चेटिकाभिः प्रवेशितः ।
अभ्यन्तरगृहं गुप्तमन्धकारमयं ततः ।।५१
गृहीत्वा तत्र तस्यान्तर्वस्त्राण्याभरणानि च ।
चेलखण्डं तमेकं च दत्त्वान्तर्वाससः कृते ।।५२
आ शिरःपादमङ्गेषु ताभिस्तत्तैलकज्जलम् ।
अभ्यङ्गभङ्ग्या पापस्य न्यस्तं घनमपश्यतः ।।५३
अतिष्ठन्मर्दयन्त्यस्तत्प्रत्यङ्गं यावदस्य ताः ।
तावद्द्वितीये प्रहरे स पुरोधा उपागमत् ।।५४
मित्रं वररुचेः प्राप्तः किमप्येष पुरोहितः ।
तदिह प्रविशेत्युक्त्वा चेट्यस्तास्तं तथाविधम् ।।५५
कुमारसचिवं नग्नं मञ्जूषायां ससंभ्रमम् ।
निचिक्षिपुरथाबध्नन्नर्गलेन बहिश्च ताम् ।।५६
सोऽपि स्नानमिषान्नीतस्तमस्यन्तः पुरोहितः ।

तथैव हृतवस्त्रादिस्तैलकज्जलमर्दनैः ।।५७
चेलखण्डधरस्तावच्चेटिकाभिर्विमोहितः ।
यावत्तृतीये प्रहरे दण्डाधिपतिरागमत् ।।५८
तदागमनजाच्चैव चेटीभिः सहसा भयात् ।
आद्यवत्सोऽपि निक्षिप्तो मञ्जूषायां पुरोहितः ।।५९
तस्य दत्त्वार्गलं ताभिः स्नानव्याजात्प्रवेश्य सः ।
दण्डाधिपोऽपि तत्रैव तावत्कज्जलमर्दनैः ।। 1.4.६०
अन्यवद्विप्रलब्धोऽभूच्चेलखण्डैककर्पटः ।
यावत्स पश्चिमे यामे वणिक्तत्रागतोऽभवत् ।।६१
तद्दर्शनभयं दत्त्वा क्षिप्तो दण्डाधिपोऽप्यथ ।
मञ्जूषायां स चेटीभिर्दत्तं च बहिरर्गलम् ।।६२
ते च त्रयोऽन्धतामिस्रवासाभ्यासोद्यता इव ।
मञ्जूषायां भियान्योन्यं स्पर्शं लब्ध्वापि नालपन् ।।६३
दत्त्वाथ दीपं गेहेऽत्र वणिजं तं प्रवेश्य सा ।
उपकोशावदद्देहि तन्मे भर्त्रार्पितं धनम् ।।६४
तच्छ्रुत्वा शून्यमालोक्य गृहं सोऽप्यवदच्छठः ।
उक्तं मया ददाम्येव यद्भर्त्रा स्थापितं धनम् ।।६५
उपकोशापि मञ्जूषां श्रावयन्ती ततोऽब्रवीत् ।
एतद्धिरण्यगुप्तस्य वचः शृणुत देवताः ।।६६

इत्युक्त्वा चैव निर्वाप्य दीपं सोऽप्यन्यवद्वणिक् ।
लिप्तः स्नानापदेशेन चेटीभिः कज्जलैश्चिरम् ।। ६७
अथ गच्छ गता रात्रिररित्युक्तः स निशाक्षये ।
अनिच्छन्गलहस्तेन ताभिर्निर्वासितस्ततः ।। ६८
अथ चीरैकवसनो मषीलिप्तः पदे पदे ।
भक्षयमाणः श्वभिः प्राप लज्जमानो निजं गृहम् ।। ६९
तत्र दासजनस्यापि तां प्रक्षालयतो मषीम् ।
नाशकत्संमुखे स्थातुं कष्टो ह्यविनयक्रमः ।। 1.4.७०
उपकोशाप्यथ प्रातश्चेटिकानुगता गता ।
गुरूणामनिवेद्यैव राज्ञो नन्दस्य मन्दिरम् ।। ७१
वणिग्घिरण्यगुप्तो मे भर्त्रा न्यासीकृतं धनम् ।
जिहीर्षतीति विज्ञप्तस्तत्र राजा तया स्वयम् ।। ७२
तेन तच्च परिज्ञातुं तत्रैवानायितो वणिक् ।
मद्धस्ते किंचिदप्यस्या देव नास्तीत्यभाषत ।। ७३
उपकोशा ततोऽवादीत्सन्ति मे देव साक्षिणः ।
मञ्जूषायां गतः क्षिप्त्वा भर्ता मे गृहदेवताः ।। ७४
स्ववाचा पुरतस्तासामनेनाङ्गीकृतं धनम् ।
तामानाय्येह मञ्जूषां पृच्छ्यन्तां देवतास्त्वया ।। ७५
तच्छ्रुत्वा विस्मयाद्राजा तदानयनमादिशत् ।

ततः क्षणात्सा मञ्जूषा प्रापिता बहुभिर्जनैः ।। ७६
अथोपकोशा वक्ति स्म सत्यं वदत देवताः ।
यदुक्तं वणिजानेन ततो यात निजं गृहम् ।। ७७
नो चेद्दहाम्यहं युष्मान्सदस्युद्धाटयामि वा ।
तच्छ्रुत्वा भीतभीतास्ते मञ्जूषास्था बभाषिरे ।। ७८
सत्यं समक्षमस्माकमनेनाङ्गीकृतं धनम् ।
ततो निरुत्तरः सर्वं वणिक्तत्प्रपद्यत ।। ७९
उपकोशामथाभ्यर्थ्य राज्ञा त्वतिकुतूहलात् ।
सदस्युद्धाटिता तत्र मञ्जूषा स्फोटितार्गला ।। 1.4.८०
निष्कृष्टास्तेऽपि पुरुषास्तमःपिण्डा इव त्रयः ।
कृच्छ्राच्च प्रत्यभिज्ञाता मन्त्रिभिर्भूभृता तथा ।। ८१
प्रहसत्स्वथ सर्वेषु किमेतदिति कौतुकात् ।
राज्ञा पृष्टा सती सर्वमुपकोशा शशंस तत् ।। ८२
अचिन्त्यं शीलगुप्तानां चरितं कुलयोषिताम् ।
इति चाभिननन्दुस्तामुपकोशां सभासदः ।। ८३
ततस्ते हृतसर्वस्वाः परदारैषिणोऽखिलाः ।
राज्ञा निर्वासिता देशादशीलं कस्य भूतये ॥८४
भगिनी मे त्वमित्युकत्वा दत्त्वा प्रीत्या धनं बहु ।
उपकोशापि भूपेन प्रेषिता गृहमागमत् ॥८५

वर्षोपवर्षो तद्बुद्ध्वा साध्वीं तामभ्यनन्दताम् ।
सर्वाश्च विस्मयस्मेरः पुरे तत्राभवज्जनः ॥८६

अत्रान्तरे तुषाराद्रौ कृत्वा तीव्रतरं तपः ।
आराधितो मया देवो वरदः पार्वतीपतिः ॥८७

तदेव तेन शास्त्रं मे पाणिनीयं प्रकाशितम् ।
तदिच्छानुग्रहादेव मया पूर्णीकृतं च तत् ॥८८

ततोऽहं गृहमागच्छमज्ञाताध्वपरिश्रमः ।
निशाकरकलामौलिप्रसादामृतनिर्भरः ॥८९

अथ मातुर्गुरूणां च कृतपादाभिवन्दनः ।
तत्रोपकोशावृत्तान्तं तमश्रौषं महाद्भुतम् ॥1.4.९०

तेन मे परमां भूमिमात्मन्यानन्दविस्मयो ।
तस्यां च सहजस्नेहबहुमानावगच्छताम् ॥९१

वर्षोऽथ मन्मुखादेच्छ्रोतुं व्याकरणं नवम् ।
ततः प्रकाशितं स्वमिकुमारेणैव तस्य तत् ॥९२

ततो व्याडीन्द्रदत्तभ्यां विज्ञप्तो दक्षिणां प्रति ।
गुरूर्वषोऽब्रवीत्स्वर्णकोटिर्मे दीयतामिति ॥९३

अङ्गीकृत्य गुरोर्वाक्यं तौ च मामित्यवोचताम् ।
एही राज्ञः सखे नन्दाद्याचितुं गुरुदक्षिणाम् ॥९४

गच्छामो नान्यतोऽस्माभिरियत्काञ्चनमाप्यते ।

नवाधिकाया नवते: कोटिनामधिपो हि स: ॥९५
वाचा तेनोपकोशा च प्राग्धर्मभगिनी कृता ।
अत: श्याल: स ते किंचितत्वद्गुणै: समवाप्यते ॥९६
इति निश्चित्य नन्दस्य भूपते: कटकं वयम् ।
अयोध्यास्थमगच्छाम त्रय: सब्रह्मचारिण: ॥९७
प्राप्तमात्रेषु चस्मासु स राजा पञ्चतां गत: ।
राष्ट्रे कोलाहलं जातं विषादेन सहैव न: ॥९८
अवोचदिन्द्रदत्तोऽथ तत्क्षणं योगसिध्दिमान् ।
गतासोरस्य भूपस्य शरीरं प्रविशाम्यहम् ॥९९
अर्थी वररुचिर्मेऽस्तु दास्याम्यस्मै च काञ्चनम् ।
व्याडी रक्षतु मे देहं तत: प्रत्यागमावधि ॥1.4.१००
इत्युक्त्का नन्ददेहान्तरिन्द्रदत्त: समाविशत् ।
प्रत्युज्जीवति भूपे च राष्ट्रे तत्रोत्सवोऽभवत् ।।१०१
शून्ये देवगृहे देहमिन्द्रदत्तस्य रक्षितुम् ।
व्याडौ स्थिते गतोऽभूवमहं राजकुलं तदा ।।१०२
प्रविश्य स्वस्तिकारं च विधाय गुरुदक्षिणाम् ।
योगनन्दो मया तत्र हेमकोटिं स याचित: ।।१०३
तत: स शकटालाख्यं सत्यनन्दस्य मन्त्रिणम् ।
सुवर्णकोटिमेतस्मै दापयेति समादिशत् ।।१०४

मृतस्य जीवितं दृष्ट्वा सद्यश्च प्राप्तिमर्थिनः ।
स तत्त्वं ज्ञातवान्मन्त्री किमज्ञेयं हि धीमताम् ।।१०५
देव दीयत इत्युक्त्वा स च मन्त्रीत्यचिन्तयत् ।
नन्दस्य तनयो बालो राज्यं च बहुशत्रुमत् ।।१०६
तत्संप्रत्यत्र रक्षामि तस्य देहमपीदृशम् ।
निश्चित्यैतत्स तत्कालं शवान्सर्वानदाहयत् ।।१०७
चारैरन्विष्य तन्मध्ये लब्ध्वा देवगृहात्ततः ।
व्याडिं विधूय तद्दग्धमिन्द्रदत्तकलेवरम् ।।१०८
अत्रान्तरे च राजानं हेमकोटिसमर्पणे ।
त्वरमाणमथाह स्म शकटालो विचारयन् ।।१०९
उत्सवाक्षिप्तचित्तोऽयं सर्वः परिजनः स्थितः ।
क्षणं प्रतीक्षतामेष विप्रो यावद्ददाम्यहम् ।। 1.4.११०
अथैत्य योगनन्दस्य व्याडिना क्रन्दितं पुरः ।
अब्रह्मण्यमनुत्क्रान्तजीवो योगस्थितो द्विजः ।।१११
अनाथशव इत्यद्य बलाद्दग्धस्तवोदये ।
तच्छ्रुत्वा योगनन्दस्य काप्यवस्थाभवच्छुचा ।।११२
देहदाहात्स्थिरे तस्मिञ्ज्ञाते निर्गत्य मे ददौ ।
सुवर्णकोटिं स ततः शकटालो महामतिः ।।११३
योगनन्दोऽथ विजने सशोको व्याडिमब्रवीत् ।

शूद्रीभूतोऽस्मि विप्रोऽपि किं श्रिया स्थिरयापि मे ।।११४
तच्छ्रुत्वाश्वास्य तं व्याडिः कालोचितमभाषत ।
ज्ञातोऽसि शकटालेन तदेनं चिन्तयाधुना ।।११५
महामन्त्री ह्ययं स्वेच्छमचिरात्त्वां विनाशयेत् ।
पूर्वनन्दसुतं कुर्याच्चन्द्रगुप्तं हि भूमिपम् ।।११६
तस्माद्वररुचिं मन्त्रिमुख्यत्वे कुरु येन ते ।
एतद्बुद्ध्या भवेद्राज्यं स्थिरं दिव्यानुभावया ।।११७
इत्युक्त्वैव गते व्याडौ दातुं तां गुरुदक्षिणाम् ।
तदैवानीय दत्ता मे योगनन्देन मन्त्रिता ।।११८
अथोक्तः स मया राजा ब्राह्मण्ये हारितेऽपि ते ।
राज्यं नैव स्थिरं मन्ये शकटाले पदस्थिते ।।११९
तस्मान्नाशय युक्त्यैनमिति मन्त्रे मयोदिते ।
योगनन्दोऽन्धकूपान्तः शकटालं तमक्षिपत् ।। 1.4.१२०
किं च पुत्रशतं तस्य तत्रैव क्षिप्तवानसौ ।
जीवन्द्विजोऽमुना दग्ध इति दोषानुकीर्तनात् ।।१२१
एकः शरावः सक्तूनामेकः प्रत्यहमम्भसः ।
शकटालस्य तत्रान्तः सपुत्रस्य न्यधीयत ।।१२२
स चोवाच ततः पुत्रानमीभिः सक्तुभिः सुताः ।
एकोऽपि कृच्छ्राद्वर्तेत बहूनां तु कथैव का ।।१२३

तस्मात्संभक्षयत्वेकः प्रत्यहं सजलानमून् ।
यः शक्तो योगनन्दस्य कर्तुं वैरप्रतिक्रियाम् ।।१२४
त्वमेव शक्तो भुङ्क्ष्वैतदिति पुत्रास्तमब्रुवन् ।
प्राणेभ्योऽपि हि धीराणां प्रिया शत्रुप्रतिक्रिया ।।१२५
ततः स शकटालस्तैः प्रत्यहं सक्तुवारिभिः ।
एक एवाकरोद्वृत्तिं कष्टं क्रूरा जिगीषवः ।।१२६
अबुद्ध्वा चित्तमप्राप्य विस्रम्भं प्रभविष्णुषु ।
न स्वेच्छं व्यवहर्तव्यमात्मनो भूतिमिच्छता ।।१२७
इति चाचिन्तयत्तत्र शकटालोऽन्धकूपगः ।
तनयानां क्षुधार्तानां पश्यन्प्राणोद्गमव्यथाम् ।।१२८
ततः सुतशतं तस्य पश्यतस्तद्व्यपद्यत ।
तत्करङ्कैर्वृतो जीवन्नतिष्ठत्स च केवलः ।।१२९
योगनन्दश्च साम्राज्ये बद्धमूलोऽभवत्ततः ।
व्याडिरभ्याययौ तं च गुरवे दत्तदक्षिणः ।। 1.4.१३०
अभ्येत्यैव च सोऽवादीच्चिरं राज्यं सखेऽस्तु ते ।
आमन्त्रितो सि गच्छामि तपस्तप्तुमहं क्वचित् ।।१३१
तच्छ्रुत्वा योगनन्दस्तं बाष्पकण्ठोऽप्यभाषत ।
राज्ये मे भुङ्क्ष्व भोगांस्त्वं मुक्त्वा मां मास्म गा इति ।।१३२
व्याडिस्ततोऽवदद्राजञ्शरीरे क्षणनश्वरे ।

एवंप्रायेष्वसारेषु धीमान्को नाम मज्जति ।।१३३

नहि मोहयति प्राज्ञं लक्ष्मीर्मरुमरीचिका ।

इत्युक्त्वैव स तत्कालं तपसे निश्चितो ययौ ।।१३४

अगमदथ योगनन्दः पाटलिपुत्रं स्वराजनगरं सः ।

भोगाय काणभूते मत्सहितः सकलसैन्ययुतः ।।१३५

तत्रोपकोशापरिचर्यमाणः समुद्वहन्मन्त्रिधुरां च तस्य ।

अहं जनन्या गुरुभिश्च साकमासाद्य लक्ष्मीमवसं चिराय ।।१३६

बहु तत्र दिने दिने द्युसिन्धुः कनकं मह्यमदात्तपःप्रसन्ना ।

वदति स्म शरीरिणी च साक्षान्मम कार्याणि सरस्वती सदैव ।।१३७

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे

कथापीठलम्बके चतुर्थस्तरङ्गः ।

एवमुक्त्वा वररुचिः पुनरेतदवर्णयत् ।
कालेन योगनन्दोऽथ कामादिवशमाययौ ।।
गजेन्द्र इव मत्तश्च नापैक्षत स किंचन ।
अकाण्डपातोपनता कं न लक्ष्मीविमोहयेत् ।।
अचिन्तयं ततश्चाहं राजा तावद्विशृङ्खलः ।
तत्कार्यचिन्तयाक्रान्तः स्वधर्मो मेऽवसीदति ।।
तस्माद्वरं सहायं तं शकटालं समुद्धरे ।
क्रियेत चेद्विरुद्धं च किं स कुर्यान्मयि स्थिते ।।
निश्चित्यैतन्मयाभ्यर्थ्य राजानं सोऽन्धकूपतः ।
उद्धृतः शकटालोऽथ मृदवो हि द्विजातयः ।।५
दुर्जयो योगनन्दोऽयं स्थिते वररुचावतः ।
आश्रये वैतसीं वृत्तिं कालं तावत्प्रतीक्षितुम् ।।६
इति संचिन्त्य स प्राज्ञः शकटालो मदिच्छया ।
अकरोद्राजकार्याणि पुनः संप्राप्य मन्त्रिताम् ।।७
कदाचिद्योगनन्दोऽथ निर्गतो नगराद्बहिः ।
क्षिप्यत्पञ्चाङ्गुलिं हस्तं गङ्गामध्ये व्यलोकयत् ।।८
किमेतदिति पप्रच्छ मामाहूय स तत्क्षणम् ।

अहं च द्वे निजाङ्गुल्यौ दिशि तस्यामदर्शयम् ।।९

तेन तस्मिंस्तिरोभूते हस्ते राजातिविस्मयात् ।

भूयोऽपि तदपृच्छन्मां ततश्चाहं तमब्रवम् ।।१०

पञ्चभिर्मिलितैः किं यज्जगतीह न साध्यते ।

इत्युक्तवानसौ हस्तः स्वाङ्गुलीः पञ्च दर्शयन् ।।११

ततोऽस्य राजन्नङ्गुल्यावेते द्वे दर्शिते मया ।

ऐकचित्ये द्वयोरेव किमसाध्यं भवेदिति ।।१२

इत्युक्ते गूढविज्ञाने समतुष्यत्ततो नृपः ।

शकटालो व्यषीदच्च मद्बुद्धिं वीक्षय दुर्जयाम् ।।१३

एकदा योगनन्दश्च दृष्टवान्महिषीं निजाम् ।

वातायनाग्रात्पश्यन्तीं ब्राह्मणातिथिमुन्मुखम् ।।१४

तन्मात्रादेव कुपितो राजा विप्रस्य तस्य सः ।

आदिशद्वधमीर्ष्या हि विवेकपरिपन्थिनी ।।१५

हन्तुं वध्यभुवं तस्मिन्नीयमाने द्विजे तदा ।

अहसद्गतजीवोऽपि मत्स्यो विपणिमध्यगः ।।१६

तदैष राजा तद्बुद्ध्वा वधं तस्य न्यवारयत् ।

विप्रस्य मामपृच्छच्च मत्स्यहासस्य कारणम् ।।१७

निरूप्य कथयाम्येतदित्युक्त्वा निर्गतं च माम् ।
चिन्तितोपस्थितैकान्ते सरस्वत्येवमब्रवीत् ।।१८
अस्य तालतरोः पृष्ठे तिष्ठ रात्रावलक्षितः ।
अत्र श्रोष्यसि मत्स्यस्य हासहेतुमसंशयम् ।।१९
तच्छ्रुत्वा निशि तत्राहं गत्वा तालोपरि स्थितः ।
अपश्यं राक्षसीं घोरां बालैः पुत्रैः सहागताम् ।। २०
सा भक्ष्यं याचमानांस्तानवादीत्प्रतिपाल्यताम् ।
प्रातर्वो विप्रमांसानि दास्याम्यद्य हतो न सः ।। २१
कस्मात्स न हतोऽद्येति पृष्टा तैरब्रवीत्पुनः ।
तं हि दृष्ट्वा मृतोऽपीह मत्स्यो हसितवानिति ।। २२
हसितं किमु तेनेति पृष्टा भूयः सुतैश्च सा ।
अवोचद्राक्षसी राज्ञः सर्वा राज्ञयोऽपि विप्लुताः ।। २३
सर्वत्रान्तःपुरे ह्यत्र स्त्रीरूपाः पुरुषाः स्थिताः ।
हन्यतेऽनपराधस्तु विप्र इत्यहसत्तिमिः ।। २४
भूतानां पार्थिवात्यर्थनिर्विवेकत्वहासिनाम् ।
सर्वान्तश्चारिणां ह्येता भवन्त्येव च विक्रियाः ।। २५
एतत्तस्या वचः श्रुत्वा ततोऽपक्रान्तवाहनम् ।

प्रातश्च मत्स्यहासस्य हेतुं राज्ञे न्यवेदयम् ।।२६
प्राप्य चान्तःपुरेभ्यस्तान्स्त्रीरूपान्पुरुषांस्ततः ।
बह्वमन्यत मां राजा वधाद्विप्रं च मुक्तवान् ।।२७
इत्यादि चेष्टितं दृष्ट्वा तस्य राज्ञो विशृङ्खलम् ।
खिन्ने मयि कदाचिच्च तत्रागाच्चित्रकृन्नवः ।।२८
अलिखत्स महादेवीं योगनन्दं च तं पटे ।
सजीवमिव तच्चित्रं वाक्चेष्टारहितं त्वभूत् ।।२९
तं च चित्रकरं राजा तुष्टो वित्तैरपूरयत् ।
तं च वासगृहे चित्रपटं भित्तावकारयत् ।।३०
एकदा च प्रविष्टस्य वासके तत्र सा मम ।
संपूर्णलक्षणा देवी प्रतिभाति स्म चित्रगा ।।३१
लक्षणान्तरसंबन्धादभ्यूह्य प्रतिभावशात् ।
अथाकार्षमहं तस्यास्तिलकं मेखलापदे ।।३२
संपूर्णलक्षणां तेन कृत्वैनां गतवानहम् ।
प्रविष्टो योगनन्दोऽथ तिलकं तं व्यलोकयत् ।।३३
केनायं रचितोऽत्रेति सोऽपृच्छच्च महत्तरान् ।
ते च न्यवेदयंस्तस्मै कर्तारं तिलकस्य माम् ।।३४

देव्या गुप्तप्रदेशस्थमिमं नान्यो मया विना ।
वेत्ति तज्ज्ञातवानेवमसौ वररुचिः कथम् ।।३५
छन्नः कृतोऽमुना नूनं ममान्तःपुरविप्लवः ।
दृष्टवानत एवायं स्त्रीरूपांस्तत्र तान्नरान् ।।३६
इति संचिन्तयामास योगनन्दः क्रुधा ज्वलन् ।
जायन्ते बत मूढानां संवादा अपि तादृशाः ।।३७
ततः स्वैरं समाहूय शकटालं समादिशत् ।
त्वया वररुचिर्वध्यो देवीविध्वंसनादिति ।।३८
यथा ज्ञापयसीत्युक्त्वा शकटालोऽगमद्बहिः ।
अचिन्तयच्च शक्तिः स्याद्धन्तुं वररुचिं न मे ।।३९
दिव्यबुद्धिप्रभावोऽसवुद्धर्ता च ममापदः ।
विप्रश्च तद्वरं गुप्तं संप्रति स्वीकरोमि तम् ।।४०
इति निश्चित्य सोऽभ्येत्य राज्ञः कोपमकारणम् ।
वधान्तं कथयित्वा मे शकटालोऽब्रवीत्ततः ।।४१
अन्यं कंचित्प्रवादाय हन्म्यहं त्वं च मद्गृहे ।
प्रच्छन्नस्तिष्ठ मामस्माद्रक्षितुं कोपनान्नृपात् ।।४२
इति तद्वचनाच्छन्नस्तदगृहेऽवस्थितोऽभवम् ।

स चान्यं हतवान्कंचिन्मद्वधाख्यातये निशि ।। ४३

एवं प्रयुक्तनीतिं तं प्रीत्यावोचमहं तदा ।

एको मन्त्री भवान्येन हन्तुं मां न कृता मतिः ।। ४४

नहि हन्तुमहं शक्यो राक्षसो मित्रमस्ति मे ।

ध्यातमात्रागतो विश्वं ग्रसते स मदिच्छया ।। ४५

राजा त्विहेन्द्रदत्ताख्यः सखा वध्यो न मे द्विजः ।

तच्छ्रुत्वा सोऽब्रवीन्मन्त्री रक्षो मे दर्श्यतामिति ।। ४६

ततो ध्यातागतं तस्मै तद्रक्षोऽहमदर्शयम् ।

तद्दर्शनाच्च वित्रस्तो विस्मितश्च बभूव सः ।। ४७

रक्षस्यन्तर्हिते तस्मिञ्शकटालः स मां पुनः ।

कथं ते राक्षसो मित्त्रं संजात इति पृष्टवान् ।। ४८

ततोऽहमवदं पूर्वं रक्षार्थं नगरे भ्रमन् ।

रात्रौ रात्रौ क्षयं प्रापदेकैको नगराधिपः ।। ४९

तच्छ्रुत्वा योगनन्दो मामकरोन्नगराधिपम् ।

भ्रमंश्चापश्यमत्राहं भ्रमन्तं राक्षसं निशि ।। ५०

स च मामवदद्ब्रूहि विद्यते नगरेऽत्र का ।

सुरूपा स्त्रीति तच्छ्रुत्वा विहस्याह तमब्रवम् ।। ५१

या यस्याभिमता मूर्ख सुरूपा तस्य सा भवेत ।

तच्छ्रुत्वैव त्वयैकेन जितोऽस्मीत्यवदत्स माम् ।।५२

प्रश्नमोक्षाद्वधोत्तीर्णं मां पुनश्चाब्रवीदसौ ।

तुष्टोऽस्मीति सुहृन्मे त्वं संनिधास्ये च ते स्मृतः ।।५३

इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्यथागतमगामहम् ।

एवमापत्सहायो मे राक्षसो मित्त्रतां गतः ।।५४

इत्युक्तवानहं भूयः शकटालेन चार्थितः ।

गङ्गामदर्शयं तस्मै मूर्तां ध्यानादुपस्थिताम् ।।५५

स्तुतिभिस्तोषिता सा च मया देवी तिरोदधे ।

बभूव शकटालश्च सहायः प्रणतो मयि ।५६

एकदा च स मन्त्री मां गुप्तस्थं खिन्नमब्रवीत् ।

सर्वज्ञेनापि खेदाय किमात्मा दीयते त्वया ।।५७

किं न जानासि यद्राज्ञामविचाररता धियः ।

अचिराच्च भवेच्छुद्धिस्तथा चात्र कथां शृणु ।।५८

आदित्यवर्मनामात्र बभूव नृपतिः पुरा ।

शिववर्माभिधानोऽस्य मन्त्री चाभून्महामतिः ।।५९

राज्ञस्तत्यैकदा चैका राज्ञी गर्भमधारयत् ।

तद्बुद्ध्वा स नृपोऽपृच्छदित्यन्तःपुररक्षिणः ।। ६०

वर्षद्वयं प्रविष्टस्य वर्तते ऽन्तःपुरेऽत्र मे ।

तदेषा गर्भसंभूतिः कुतः संप्रति कथ्यताम ।। ६१

अथोचुस्ते प्रवेशोऽत्र पुंसोऽन्यस्यास्ति न प्रभो ।

शिववर्मा तु ते मन्त्री प्रविशत्यनिवारितः ।। ६२

तच्छ्रुत्वाचिन्तयद्राजा नूनं द्रोही स एव मे ।

प्रकाशं च हते तस्मिन्नपवादो भवेन्मम ।। ६३

इत्यालोच्य स तं युक्त्या शिववर्माणमीश्वरः ।

सामन्तस्यान्तिकं सख्युः प्राहिणोद्भोगवर्मणः ।। ६४

तद्वधं तस्य लेखेन संदिश्य तदनन्तरम् ।

निगूढं स नृपस्तत्र लेखहारं व्यसर्जयत् ।। ६५

याते मन्त्रिणि सप्ताहे गते भीत्या पलायिता ।

सा राज्ञी रक्षिभिर्लब्धा पुंसा स्त्रीरूपिणा सह ।। ६६

आदित्यवर्मा तद्बुद्ध्वा सानुतापोऽभवत्तदा ।

किं मया तादृशो मन्त्री घातितोऽकारणादिति ।। ६७

अत्रान्तरे स च प्राप निकटं भोगवर्मणः ।

शिववर्मा स चोपागाल्लेखमादाय पूरुषः ।। ६८

वाचयित्वा च तं लेखमेकान्ते शिववर्मणे ।
शशंस वधनिर्देशं भोगवर्मा विधेर्वशात् ।। ६९
शिववर्माप्यवोचत्तं सामन्तं मन्त्रिसत्तमः ।
त्वं व्यापादय मां नो चेन्निहन्म्यात्मानमात्मना ।। ७०
तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्टो भोगवर्मा जगाद तम् ।
किमेतद्ब्रूहि मे विप्र शापितोऽसि न वक्षि चेत् ।। ७१
अथ वक्ति स्म तं मन्त्री हन्येयं यत्र भूपते ।
तत्र द्वादश वर्षाणि देशे देवो न वर्षति ।। ७२
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिभिः सार्धं भोगवर्मा व्यचिन्तयत् ।
दुष्टः स राजा देशस्य नाशमस्माकमिच्छति ।। ७३
किं हि तत्र न सन्त्येव वधका गुप्तगामिनः ।
तस्मान्मन्त्री न वध्योऽसौ रक्षयः स्वात्मवधादपि ।। ७४
इति संमन्त्र्य दत्त्वा च रक्षकान्भोगवर्मणा ।
शिववर्मा ततो देशात्प्रेषितोऽभूत्ततः क्षणात् ।। ७५
एवं प्रत्याययौ जीवन्स मन्त्री प्रज्ञया स्वया ।
शुद्धिश्चात्यान्यतो जाता नहि धर्मोऽन्यथा भवेत् ।। ७६
इत्थं तवापि शुद्धिः स्यात्तिष्ठ तावद्गृहे मम ।

कात्यायन नृपोऽप्येष सानुतापो भविष्यति ।। ७७

इत्युक्तः शकटालेन च्छन्नोऽहं तस्य वेश्मनि ।

प्रतीक्षमाणोऽवसरं तान्यहान्यत्यवाहयम् ।। ७८

तस्याथ योगनन्दस्य काणभूतेः कदाचन ।

पुत्रो हिरण्यगुप्ताख्यो मृगयायै गतोऽभवत् ।। ७९

अश्ववेगात्प्रयातस्य कथंचिद्दूरमन्तरम् ।

एकाकिनो वने तस्य वासरः पर्यहीयत ।। ८०

ततश्च तां निशां नेतुं वृक्षमारोहति स्म सः ।

क्षणात्तत्रैव चारोहदृक्षः सिंहेन भीषितः ।। ८१

स दृष्ट्वा राजपुत्रं तं मतिं मानुषभाषया ।

मा भैषीर्मम मित्त्रं त्वमित्युक्त्वा निर्भयं व्यधात् ।। ८२

विस्रम्भादृक्षवाक्येन राजपुत्रोऽथ सुप्तवान् ।

ऋक्षस्तु जाग्रदेवासीदधः सिंहोऽथ सोऽब्रवीत् ।। ८३

ऋक्ष मानुषमेतं मे क्षिप यावद्व्रजाम्यहम् ।

ऋक्षस्ततोऽब्रवीत्पाप न मित्रं घातयाम्यहम् ।। ८४

क्रमादृक्षे प्रसुप्ते च राजपुत्रे च जाग्रति ।

पुनः सिंहोऽब्रवीदेतमृक्षं मे क्षिप मानुष ।। ८५

तच्छ्रुत्वात्मभयात्तेन सिंहस्याराधनाय सः ।
क्षिप्तोऽपि नापतच्चित्रमृक्षो दैवप्रबोधितः ।।८६
मित्त्रद्रोहिन्भवोन्मत्त इति शापमदाच्च सः ।
तस्य राजसुतस्यैतद्वृत्तान्तावगमावधिम् ।।८७
प्राप्यैव स्वगृहं प्रातरुन्मत्तोऽभून्नृपात्मजः ।
योगनन्दश्च तद्दृष्ट्वा विषादं सहसागमत् ।।८८
अब्रवीच्च स कालेऽस्मिञ्जीवेद्वररुचिर्यदि ।
इदं ज्ञायेत तत्सर्वं धिङ्मे तद्वधपाटवम् ।।८९
तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञः शकटालो व्यचिन्तयत् ।
हन्त कात्यायनस्यायं लब्धः कालः प्रकाशने ।।९०
न सोऽत्र मानी तिष्ठेच्च राजा मयि च विश्वसेत् ।
इत्यालोच्य स राजानमब्रवीद्याचिताभयः ।।९१
राजन्नलं विषादेन जीवन्वररुचिः स्थितः ।
योगनन्दस्ततोऽवादीद्द्रुतमानीयतामिति ।।९२
अथाहं शकटालेन योगनन्दान्तिकं हठात् ।
आनीतस्तं तथाभूतं राजपुत्रं व्यलोकयम् ।।९३
मित्त्रद्रोहः कृतोऽनेन देवेत्युक्त्वा तथैव सः ।

सरस्वतीप्रसादेन वृत्तान्तः कथितो मया ।।९४

ततस्तच्छापमुक्तेन स्तुतोऽहं राजसूनुना ।

त्वया कथमिदं ज्ञातमित्यपृच्छत्स भूपतिः ।।९५

अथाहमवदं राजँल्लक्षणैरनुमानतः ।

प्रतिभातश्च पश्यन्ति सर्वं प्रज्ञावतां धियः ।।९६

तद्यथा तिलको ज्ञातस्तथा सर्वमिदं मया ।

इति मद्वचनात्सोऽभूद्राजा लज्जानुतापवान् ।।

14

अथानादृतसत्कारः परिशुद्ध्यैव लाभवान् ।

स्वगृहं गतवानस्मि शीलं हि विदुषां धनम् ।।९८

प्राप्तस्यैव च तत्रत्यो जनोऽरोदीत्पुरो मम ।

अभ्येत्य मां समुद्भ्रान्तमुपवर्षोऽब्रवीत्ततः ।।९९

राजा हतं निशम्य त्वामुपकोशाग्निसाद्वपुः ।

अकरोदथ मातुस्ते शुचा हृदयमस्फुटत् ।।१००

तच्छ्रुत्वाभिनवोद्भूतशोकावेगविचेतनः ।

सद्योऽहमपतं भूमौ वातरुग्ण इव द्रुमः ।।१०१

क्षणाच्च गतवानस्मि प्रलापानां रसज्ञताम् ।

प्रियबन्धुविनाशोत्थः शोकाग्निः कं न तापयेत् ।।१०२
आ संसारं जगत्यस्मिन्नेका नित्या ह्यनित्यता ।
तदेतामैश्वरीं मायां किं जानन्नपि मुह्यसि ।।१०३
इत्यादिभिरुपागत्य वर्षेण वचनैरहम् ।
बोधितोऽथ यथातत्त्वं कथंचिद्धृतिमाप्तवान् ।।१०४
ततो विरक्तहृदयस्त्यक्त्वा सर्वं निबन्धनम् ।
प्रशमैकसहायोऽहं तपोवनमशिश्रियम् ।।१०५
दिवसेष्वथ गच्छत्सु तत्तपोवनमेकदा ।
अयोध्यात उपागच्छद्विप्र एको मयि स्थिते ।।१०६
स मया योगनन्दस्य राज्यवार्तामपृच्छयत ।
प्रत्यभिज्ञाय मां सोऽथ सशोकमिदमब्रवीत् ।।१०७
शृणु नन्दस्य यद्वृत्तं तत्सकाशाद्गते त्वयि ।
लब्ध्वावकाशस्तत्राभूच्छकटालश्चिरेण सः ।।१०८
स चिन्तयन्वधोपायं योगनन्दस्य युक्तितः ।
क्षितिं खनन्तमद्राक्षीच्चाणक्याख्यं द्विजं पथि ।।१०९
किं भुवं खनसीत्युक्ते तेन विप्रोऽथ सोऽब्रवीत् ।
दर्भमुन्मूलयाम्यत्र पादो ह्येतेन मे क्षतः ।।११०

तच्छ्रुत्वा सहसा मन्त्री कोपनं क्रूरनिश्चयम् ।
तं विप्रं योगनन्दस्य वधोपायममन्यत ।।१११
नाम पृष्ट्वाब्रवीत्तं च हे ब्रह्मन्दापयामि ते ।
अहं त्रयोदशीश्राद्धं गृहे नन्दस्य भूपतेः ।।११२
दक्षिणातः सुवर्णस्य लक्षं तव भविष्यति ।
भोक्ष्यसे धुरि चान्येषामेहि तावद्गृहं मम ।।११३
इत्युक्त्वा शकटालस्तं चाणक्यमनयद्गृहम् ।
श्राद्धाहेऽदर्शयत्तं च राज्ञे स श्रद्दधे च तम् ।।११४
ततः स गत्वा चाणक्यो धुरि श्राद्ध उपाविशत् ।
सुबन्धुनामा विप्रश्च तामैच्छद्धुरमात्मनः ।।११५
तद्गत्वा शकटालेन विज्ञप्तो नन्दभूपतिः ।
अवादीन्नापरो योग्यः सुबन्धुर्धुरि तिष्ठतु ।।११६
आगत्यैतां चं राजाज्ञां शकटालो भयानतः ।
न मेऽपराध इत्युक्त्वा चाणक्याय न्यवेदयत् ।।११७
सोऽथ कोपेन चाणक्यो ज्वलन्निव समन्ततः ।
निजां मुक्त्वा शिखां तत्र प्रतिज्ञामकरोदिमाम् ।।११८
अवश्यं हन्त नन्दोऽयं सप्तभिर्दिवसैर्मया ।

विनाश्यो बन्धनीया च ततो निर्मन्युना शिखा ।।११९

इत्युक्तवन्तं कुपिते योगनन्दे पलायितम् ।

अलक्षितं स्वगेहे तं शकटालो न्यवेशयत् ।।१२०

तत्रोपकरणे दत्ते गुप्तं तेनैव मन्त्रिणा ।

स चाणक्यो द्विजः क्वापि गत्वा कृत्यामसाधयत् ।।१२१

तद्वशाद्योगनन्दोऽथ दाहज्वरमवाप्य सः ।

सप्तमे दिवसे प्राप्ते पञ्चत्वं समुपागमत् ।।१२२

हत्वा हिरण्यगुप्तं च शकटालेन तत्सुतम् ।

पूर्वनन्दसुते लक्ष्मीश्चन्द्रगुप्ते निवेशिता ।।१२३

मन्त्रित्वे तस्य चाभ्यर्थ्य बृहस्पतिसमं धिया ।

चाणक्यं स्थापयित्वा तं स मन्त्री कृतकृत्यताम् ।।१२४

मन्वानो योगनन्दस्य कृतवैरप्रतिक्रियः ।

पुत्रशोकेन निर्विण्णः प्रविवेश महद्वनम् ।।१२५

इति तव मुखाच्छ्रुत्वा विप्रस्य सुतरामहम् ।

काणभूते गतः खेदं सर्वमालोक्य चञ्चलम् ।।१२६

खेदाच्चाहमिमां द्रष्टुमागतो विन्ध्यवासिनीम् ।

तत्प्रसादेन दृष्ट्वा त्वां स्मृता जातिर्मया सखे ।।१२७

प्राप्तं दिव्यं च विज्ञानं मयोक्ता ते महाकथा ।

इदानीं क्षीणशापोऽहं यतिष्ये देहमुज्झितुम् ।।१२८

त्वं च संप्रति तिष्ठेह यावदायाति तेऽन्तिकम् ।

शिष्ययुक्तो गुणाढ्याख्यस्त्यक्तभाषात्रयो द्विजः ।।१२९

सोऽपि ह्यहमिव क्रोधाद्देव्या शप्तो गणोत्तमः ।

माल्यवान्नाम मत्पक्षपाती मर्त्यत्वमागतः ।।१३०

तस्मै महेश्वरोक्तैषा कथनीया महाकथा ।

ततस्ते शापनिर्मुक्तिस्तस्य चापि भविष्यति ।।१३१

एवं वररुचिस्तत्र काणभूतेर्निवेद्य सः ।

प्रतस्थे देहमोक्षाय पुण्यं बदरिकाश्रमम् ।।१३२

गच्छन्ददर्श गङ्गायां सोऽथ शाकाशिनं मुनिम् ।

तत्समक्षं च तस्यर्षेः कुशेनाभूत्करक्षतिः ।।१३३

ततोऽस्य रुधिरं निर्यत्तेन शाकरसीकृतम् ।

अहंकारपरीक्षार्थं कौतुकात्स्वप्रभावतः ।।१३४

तद्दृष्ट्वा हन्त सिद्धोऽस्मीत्यगाद्दर्पमसौ मुनिः ।

ततो वररुचिः किंचिद्विहस्येव जगाद तम् ।।१३५

जिज्ञासनाय रक्तं ते मया शाकरसीकृतम् ।

यावन्नाद्याप्यहंकारः परित्यक्तस्त्वया मुने ।।१३६

ज्ञानमार्गे ह्यहंकारः परिघो दुरतिक्रमः ।

ज्ञानं विना च नास्त्येव मोक्षो व्रतशतैरपि ।।१३७

स्वर्गस्तु न मुमुक्षूणां क्षयी चित्तं विलोभयेत् ।

तस्मादहंकृतित्यागाज्ज्ञाने यत्नं मुने कुरु ।।१३८

विनीयैवं मुनिं तेन प्रणतेन कृतस्तुतिः ।

तं बदर्याश्रमोद्देशं शान्तं वररुचिर्ययौ ।।१३९

अथ स निविडभक्त्या तत्र देवीं शरण्यां शरणमुपगतोऽसौ

मर्त्यभावं मुमुक्षुः ।

प्रकटितनिजमूर्तिः सापि तस्मै शशंस स्वयमनलसमुत्थां धारणां

देहमुक्त्यै ।।१४०

दग्ध्वा शरीरमथ धारणया तया तद्दिव्यां गतिं वररुचिः स निजां

प्रपेदे ।

विन्ध्याटवीभुवि ततः स च

काणभूतिरासीदमीप्सितगुणाढ्यसमागमोत्कः ।।१४१

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे

कथापीठलम्बके पञ्चमस्तरङ्गः

षष्ठस्तरङ्गः ।

तत स मर्त्यवपुषा माल्यवान्विचरन्वने ।
नाम्ना गुणाढ्यः सेवित्वा सातवाहनभूपतिम् ।।१
संस्कृताद्यास्तदग्रे च भाषास्तिस्रः प्रतिज्ञया ।
त्यक्त्वा खिन्नमना द्रष्टुमाययौ विन्ध्यवासिनीम् ।।२
तदादेशेन गत्वा च काणभूतिं ददर्श सः ।
ततो जातिं निजां स्मृत्वा प्रबुद्धः सहसाभवत् ।।३
आश्रित्य भाषां पैशाचीं भाषात्रयविलक्षणाम् ।
श्रावयित्वा निजं नाम काणभूतिं च सोऽब्रवीत् ।।४
पुष्पदन्ताच्छ्रुतां दिव्यां शीघ्रं कथय मे कथाम् ।
येन शापं तरिष्यावस्त्वं चाहं च समं सखे ।।५
तच्छ्रुत्वा प्रणतो हृष्टः काणभूतिरुवाच तम् ।
कथयामि कथां किं तु कौतुकं मे महत्प्रभो ।।६
आजन्मचरितं तावच्छंस मे कुर्वनुग्रहम् ।
इति तेनार्थितो वक्तुं गुणाढ्योऽथ प्रचक्रमे ।।७
प्रतिष्ठानेऽस्ति नगरं सुप्रतिष्ठितसंज्ञकम् ।
तत्राभूत्सोमशर्माख्यः कोऽपि ब्राह्मणसत्तमः ।।८

वत्सश्च गुल्मकश्चैव तस्य द्वौ तनयौ सखे ।

जायेते स्म तृतीया च श्रुतार्था नाम कन्यका ।।९

कालेन ब्राह्मणः सोऽथ सभार्यः पञ्चतां गतः ।

तत्पुत्रौ तौ स्वसारं तां पालयन्तावतिष्ठताम् ।।१०

सा चाकस्मात्सगर्भाभूत्तद्दृष्ट्वा वत्सगुल्मयोः ।

तत्रान्यपुरुषाभावाच्छङ्कान्योन्यमजायत ।।११

ततः श्रुतार्था चित्तज्ञा भ्रातरौ तावभाषत ।

पापशङ्का न कर्तव्या शृणुतं कथयामि वाम् ।।१२

कुमारः कीर्तिसेनाख्यो नागराजस्य वासुकेः ।

भ्रातुः पुत्रोऽस्ति तेनाहं दृष्टा स्नातुं गता सती ।।१३

ततः स मदनाक्रान्तो निवेद्यान्वयनामनी ।

गान्धर्वेण विवाहेन मां भार्यामकरोत्तदा ।।१४

विप्रजातेरयं तस्मान्मम गर्भ इति स्वसुः ।

श्रुत्वा कः प्रत्ययोऽत्रेति वत्सगुल्माववोचताम् ।।१५

ततो रहसि सस्मार सा तं नागकुमारकम् ।

स्मृतमात्रागतः सोऽथ वत्सगुल्मावभाषत ।।१६

भार्या कृता मयैवेयं शापभ्रष्टा वराप्सराः ।

युष्मत्स्वसा युवां चैव शापेनैव च्युतौ भुवि ।।१७

पुत्रो जनिष्यते चात्र युष्मत्स्वसुरसंशयम् ।

ततोऽस्याः शापनिर्मुक्तिर्युवयोश्च भविष्यति ।।१८

इत्युक्त्वान्तर्हितः सोऽभूत्ततः स्तोकैश्च वासरैः ।

श्रुतार्थायाः सुतो जातस्तं हि जानीहि मां सखे ।।१९

गणावतारो जातोऽयं गुणाढ्यो नाम ब्राह्मणः ।

इति तत्कालमुदभूदन्तरिक्षात्सरस्वती ।।२०

क्षीणशापास्ततस्ते च जननीमातुला मम ।

कालेन पञ्चतां प्राप्ता गतश्चाहमधीरताम् ।।२१

अथ शोकं समुत्सृज्य बालोऽपि गतवानहम् ।

स्वावष्टम्भेन विद्यानां प्राप्तये दक्षिणापथम् ।।२२

कालेन तत्र संप्राप्य सर्वा विद्याः प्रसिद्धिमान् ।

स्वदेशमागतोऽभूवं दर्शयिष्यन्निजान्गुणान् ।।२३

प्रविशंश्च चिरात्तत्र नगरे सुप्रतिष्ठिते ।

अपश्यं शिष्यसहितः शोभां कामप्यहं तदा ।।२४

क्वचित्सामानि छन्दोगा गायन्ति च यथाविधि ।

क्वचिद्विवादो विप्राणामभूद्वेदविनिर्णये ।।२५

योऽत्र द्यूतकलां वेत्ति तस्य हस्तगतो निधिः ।
इत्यादिकैतवैर्द्यूतमस्तुवन्कितवाः क्वचित् ।।२६
अन्योन्यं निजवाणिज्यकलाकौशलवादिनाम् ।
क्वचिच्च वणिजां मध्ये वणिगेकोऽब्रवीदिदम् ।।२७
अर्थैः संयमवानर्थान्प्राप्नोति कियदद्भुतम् ।
मया पुनर्विनैवार्थं लक्ष्मीरासादिता पुरा ।।२८
गर्भस्थस्य च मे पूर्वं पिता पञ्चत्वमागतः ।
मन्मातुश्च तदा पापैर्गोत्रजैः सकलं हृतम् ।।२९
ततः सा तद्भयाद्गत्वा रक्षन्ती गर्भमात्मनः ।
तस्थौ कुमारदत्तस्य पितृमित्रस्य वेश्मनि ।।३०
तत्र तस्याश्च जातोऽहं साध्व्या वृत्तिनिबन्धनम् ।
ततश्चावर्धयत्सा मां कृच्छ्रकर्माणि कुर्वती ।।३१
उपाध्यायमथाभ्यर्थ्य तयाकिंचन्यदीनया ।
क्रमेण शिक्षितश्चाहं लिपिं गणितमेव च ।।३२
वणिक्पुत्रोऽसि तत्पुत्र वाणिज्यं कुरु सांप्रतम् ।
विशाखिलाख्यो देशेऽस्मिन्वणिक्चास्ति महाधनः ।।३३
दरिद्राणां कुलीनानां भाण्डमूल्यं ददाति सः ।

गच्छ याचस्व तं मूल्यमिति माताब्रवीच्च माम् ।। ३४

ततोऽहमगमं तस्य सकाशं सोऽपि तत्क्षणम् ।

इत्यवोचत्क्रुधा कंचिद्वणिक्पुत्रं विशाखिलः ।। ३५

मूषको दृश्यते योऽयं गतप्राणोऽत्र भूतले ।

एतेनापि हि पण्येन कुशलो धनमर्जयेत् ।। ३६

दत्तास्तव पुनः पाप दीनारा बहवो मया ।

दूरे तिष्ठतु तद्वृद्धिस्त्वया तेऽपि न रक्षिताः ।। ३७

तच्छ्रुत्वा सहसैवाहं तमवोचं विशाखिलम् ।

गृहीतोऽयं मया त्वत्तो भाण्डमूल्याय मूषकः ।। ३८

इत्युक्त्वा मूषकं हस्ते गृहीत्वा संपुटे च तम् ।

लिखित्वास्य गतोऽभूवमहं सोऽप्यहसद्वणिक् ।। ३९

चणकाञ्जलियुग्मेन मूल्येन स च मूषकः ।

मार्जारस्य कृते दत्तः कस्यचिद्वणिजो मया ।। ४०

कृत्वा तांश्चणकान्भृष्टान्गृहीत्वा जलकुम्भिकाम् ।

अतिष्ठं चत्वरे गत्वा छायायां नगराद्बहिः ।। ४१

तत्र श्रान्तागतायाम्भः शीतलं चणकांश्च तान् ।

काष्ठभारिकसंघाय सप्रश्रयमदामहम् ।। ४२

एकैकः काष्ठिकः प्रीत्या काष्ठे द्वे द्वे ददौ मम ।
विक्रीतवानहं तानि नीत्वा काष्ठानि चापणे ।। ४३
ततः स्तोकेन मूल्येन क्रीत्वा तांश्चणकांस्ततः ।
तथैव काष्ठिकेभ्योऽहमन्येद्युः काष्ठमाहरम् ।। ४४
एवं प्रतिदिनं कृत्वा प्राप्य मूल्यं क्रमान्मया ।
काष्ठिकेभ्योऽखिलं दारु क्रीतं तेभ्यो दिनत्रयम् ।। ४५
अकस्मादथ संजाते काष्ठच्छेदेऽतिवृष्टिभिः ।
मया तद्दारु विक्रीतं पणानां बहुभिः शतैः ।। ४६
तेनैव विपणिं कृत्वा धनेन निजकौशलात् ।
कुर्वन्वणिज्यां क्रमशः संपन्नोऽस्मि महाधनः ।। ४७
सौवर्णो मूषकः कृत्वा मया तस्मै समर्पितः ।
विशाखिलाय सोऽपि स्वां कन्यां मह्यमदात्ततः ।। ४८
अत एव च लोकेऽस्मिन्प्रसिद्धो मूषकाख्यया ।
एवं लक्ष्मीरियं प्राप्ता निर्धनेन सता मया ।। ४९
तच्छ्रुत्वा तत्र तेऽभूवन्वणिजोऽन्ये सविस्मयाः ।
धीर्न चित्रीयते कस्मादभित्तौ चित्रकर्मणा ।। ५०
क्वचित्प्रतिग्रहप्राप्तहेममाषाष्टको द्विजः ।

छन्दोगः कश्चिदित्युक्तो विटप्रायेण केनचित् ।।५१
ब्राह्मण्याङ्गोजनं तावदस्ति ते तत्त्वयामुना ।
लोकयात्रा सुवर्णेन वैदग्ध्यायेह शिक्षयताम् ।।५२
को मां शिक्षयतीत्युक्ते तेन मुग्धेन सोऽब्रवीत् ।
यैषा चतुरिका नाम वेश्या तस्या गृहं व्रज ।।५३
तत्र किं करवाणीति द्विजेनोक्तो विटोऽब्रवीत् ।
स्वर्णं दत्त्वा प्रयुञ्जीथा रञ्जयन्साम किंचन ।।५४
श्रुत्वेत्यगच्छच्छन्दोगो द्रुतं चतुरिकागृहम् ।
उपाविशत्प्रविश्यात्र कृतप्रत्युद्गतिस्तया ।।५५
मामद्य लोकयात्रां त्वं शिक्षयैतेन सांप्रतम् ।
इति जल्पन्स तत्तस्य स्वर्णमर्पितवान्द्विजः ।।५६
प्रहसत्यथ तत्रस्थे जने किंचिद्विचिन्त्य सः ।
गोकर्णसदृशौ कृत्वा करावाबद्धसारणौ ।।५७
तारस्वरं तथा साम गायति स्म जडाशयः ।
यथा तत्र मिलन्ति स्म विटा हास्यदिदृक्षवः ।।५८
ते चावोचञ्शृगालोऽयं प्रविष्टोऽत्र कुतोऽन्यथा ।
तच्छीघ्रमर्धचन्द्रोऽस्य गलेऽस्मिन्दीयतामिति ।।५९

अर्धचन्द्रं शरं मत्वा शिरश्छेदभयाद्द्रुतम् ।

शिक्षिता लोकयात्रेति गर्जन्स निरगात्ततः ।।६०

तत्सकाशं ततोऽगच्छद्येनासौ प्रेषितोऽभवत् ।

वृत्तान्तं चावदत्तस्मै सोऽपि चैनमभाषत ।।६१

साम सान्त्वं मयोक्तं ते वेदस्यावसरोऽत्र कः ।

किं वा धाराधिरूढं हि जाड्यं वेदजडे जने ।।६२

एवं विहस्य गत्वा च तेनोक्ता सा विलासिनी ।

द्विपदस्य पशोरस्य तत्सुवर्णतृणं त्यज ।।६३

हसन्त्या च तया त्यक्तं सुवर्णं प्राप्य स द्विजः ।

पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानो गृहमागतः ।।६४

एवंप्रायाण्यहं पश्यन्कौतुकानि पदे पदे ।

प्राप्तवान्राजभवनं महेन्द्रसदनोपमम् ।।६५

ततश्चान्तः प्रविष्टोऽहं शिष्यैरग्रे निवेदितः ।

आस्थानस्थितमद्राक्षं राजानं सातवाहनम् ।।६६

शर्ववर्मप्रभृतिभिर्मन्त्रिभिः परिवारितम् ।

रत्नसिंहासनासीनममरैरिव वासवम् ।।६७

विहितस्वस्तिकारं मामुपविष्टमथासने ।

राज्ञा कृतादरं चैव शर्ववर्मादयोऽस्तुवन् ।। ६८

अयं देव भुवि ख्यातः सर्वविद्याविशारदः ।

गुणाढ्य इति नामास्य यथार्थमत एव हि ।। ६९

इत्यादि तत्स्तुतिं श्रुत्वा मन्त्रिभिः सातवाहनः ।

प्रीतः सपदि सत्कृत्य मन्त्रित्वे मां न्ययोजयत् ।। ७०

अथाह राजकार्याणि चिन्तयन्नवसं सुखम् ।

शिष्यानध्यापयंस्तत्र कृतदारपरिग्रहः ।। ७१

कदाचित्कौतुकाद्भ्राम्यन्स्वैरं गोदावरीतटे ।

देवीकृतिरिति ख्यातमुद्यानं दृष्टवानहम् ।। ७२

तच्चातिरम्यमालोक्य क्षितिस्थमिव नन्दनम् ।

उद्यानपालः पृष्टोऽभून्मया तत्र तदागमम् ।। ७३

स च मामब्रवीत्स्वामिन्वृद्धेभ्यः श्रूयते यथा ।

पूर्वं मौनी निराहारो द्विजः कश्चित्समाययौ ।। ७४

स दिव्यमिदमुद्यानं सदेवभवनं व्यधात् ।

ततोऽत्र ब्राह्मणाः सर्वे मिलन्ति स्म सकौतुकाः ।। ७५

निर्बन्धात्तैः स पृष्टः स्वं वृत्तान्तमवदीद्द्विजः ।

अस्तीह भरुकच्छाख्यो विषयो नर्मदातटे ।। ७६

तस्मिन्नहं समुत्पन्नो विप्रस्तस्य च मे पुरा ।

न भिक्षामप्यदात्कश्चिद्दरिद्रस्यालसस्य च ।। ७७

अथ खेदाद्गृहं त्यक्त्वा विरक्तो जीवितं प्रति ।

भ्रान्त्वा तीर्थान्यहं द्रष्टुमगच्छं विन्ध्यवासिनीम् ।। ७८

दृष्ट्वा ततश्च तां देवीमिति संचिन्तितं मया ।

लोकः पशूपहारेण प्रीणाति वरदामिमाम् ।। ७९

अहं त्वात्मानमेवेह हन्मि मूर्खमिमं पशुम् ।

निश्चित्येति शिरश्छेत्तुं मया शस्त्रमगृह्यत ।। ८०

तत्क्षणं सा प्रसन्ना मां देवी स्वयमभाषत ।

पुत्र सिद्धोऽसि मात्मानं वधीस्तिष्ठ ममान्तिके ।। ८१

इति दैवीवरं लब्ध्वा संप्राप्ता दिव्यता मया ।

ततः प्रभृति नष्टा मे बुभुक्षा च तृषा सह ।। ८२

कदाचिदथ देवी मां तत्रस्थं स्वयमादिशत् ।

गत्वा पुत्र प्रतिष्ठाने रचयोद्यानमुत्तमम् ।। ८३

इत्युक्त्वा सैव मे बीजं दिव्यं प्रादात्ततो मया ।

इहागत्य कृतं कान्तमुद्यानं तत्प्रभावतः ।। ८४

पाल्यमेतच्च युष्माकमित्युक्त्वा स तिरोदधे ।

इति निर्मितमुद्यानमिदं देव्या पुरा प्रभो ।।८५

उद्यानपालादित्येवं तद्देशे देव्यनुग्रहम् ।

आकर्ण्य विस्मयाविष्टो गृहाय गतवानहम् ।।८६

एवमुक्ते गुणाढ्येन काणभूतिरभाषत ।

सातवाहन इत्यस्य कस्मान्नामाभवत्प्रभो ।।८७

ततोऽब्रवीद्गुणाढ्योऽपि शृण्वेतत्कथयामि ते ।

दीपकर्णिरिति ख्यातो राजाभूत्प्राज्यविक्रमः ।।८८

तस्य शक्तिमती नाम भार्या प्राणाधिकाभवत् ।

रतान्तसुप्तामुद्याने सर्पस्तां जातु दष्टवान् ।।८९

गतायामथ पञ्चत्वं तस्यां तद्गतमानसः ।

अपुत्रोऽपि स जग्राह ब्रह्मचर्यव्रतं नृपः ।।९०

ततः कदाचिद्राज्यार्हपुत्रासद्भावदुःखितम् ।

इत्यादिदेश तं स्वप्ने भगवानिन्दुशेखरः ।।९१

अटव्यां द्रक्षयसि भ्राम्यन्सिंहारूढं कुमारकम् ।

तं गृहीत्वा गृहं गच्छेः स ते पुत्रो भविष्यति ।।९२

अथ प्रबुद्धस्तं स्वप्नं स्मरन्राजा जहर्ष सः ।

कदाचिच्च ययौ दूरामटवीं मृगयारसात् ।।९३

ददर्श तत्र मध्याह्ने सिंहारूढं स भूपतिः ।
बालकं पद्मसरसस्तीरे तपनतेजसम् ।।९४
अथ राजा स्मरन्स्वप्नमवतारितबालकम् ।
जलाभिलाषिणं सिंहं जघानैकशरेण तम् ।।९५
स सिंहस्तद्वपुस्त्यक्त्वा सद्यो ऽभूत्पुरुषाकृतिः ।
कष्टं किमेतद्ब्रूहीति राज्ञा पृष्टो जगाद च ।।९६
धनदस्य सखा यक्षः सातो नामास्मि भूपते ।
सो ऽहं स्नान्तीमपश्यं प्रागगङ्गायामृषिकन्यकाम् ।।९७
सापि मां वीक्षय संजातमन्मथाभूदहं तथा ।
गान्धर्वेण विवाहेन ततो भार्या कृता मया ।।९८
तच्च तद्बान्धवा बुद्ध्वा तां च मां चाशपन्क्रुधा ।
सिंहौ भविष्यतः पापौ स्वेच्छाचारौ युवामिति ।।९९
पुत्रजन्मावधिं तस्याः शापान्तं मुनयो व्यधुः ।
मम तु त्वच्छराघातपर्यन्तं तदनन्तरम् ।।१००
अथावां सिंहमिथुनं संजातौ सापि कालतः ।
गर्भिण्यभूत्ततो जाते दारके ऽस्मिन्व्यपद्यत ।।१०१
अयं च वर्धितो ऽन्यासां सिंहीनां पयसा मया ।

अद्य चाहं विमुक्तोऽस्मि शापाद्बाणाहतस्त्वया ।।१०२
तद्गृहाण महासत्त्वं मया दत्तममुं सुतम् ।
अयं ह्यर्थः समादिष्टस्तैरेव मुनिभिः पुरा ।।१०३
इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन्सातनामनि गुह्यके ।
स राजा तं समादाय बालं प्रत्याययौ गृहम् ।।१०४
सातेन यस्मादूढोऽभूत्तस्मात्तं सातवाहनम् ।
नाम्ना चकार कालेन राज्ये चैनं न्यवेशयत् ।।१०५
ततस्तस्मिन्गतेऽरण्यं दीपकर्णौ क्षितीश्वरे ।
संवृत्तः सार्वभौमोऽसौ भूपतिः सातवाहनः ।।१०६
एवमुक्त्वा कथां मध्ये काणभूत्यनुयोगतः ।
गुणाढ्यः प्रकृतं धीमाननुस्मृत्याब्रवीत्पुनः ।।१०७
ततः कदाचिदध्यास्त वसन्तसमयोत्सवे ।
देवीकृतं तदुद्यानं स राजा सातवाहनः ।।१०८
विहरन्सुचिरं तत्र महेन्द्र इव नन्दने ।
वापीजलेऽवतीर्णोऽभूत्क्रीडितुं कामिनीसखः ।।१०९
असिञ्चत्तत्र दयिताः सहेलं करवारिभिः ।
असिच्यत स ताभिश्च वशाभिरिव वारणः ।।११०

मुखैर्धौताञ्जनाताम्रनेत्रैर्जह्नुजलाप्लुतैः ।
अङ्गैः सक्ताम्बरव्यक्तविभागैश्च तमङ्गनाः ।।१११
विदलत्पत्रतिलकाः स चक्रे वनमध्यगाः ।
च्युताभरणपुष्पास्ता लता वायुरिव प्रियाः ।।११२
अथैका तस्य महिषी राज्ञः स्तनभरालसा ।
शिरीषसुकुमाराङ्गी क्रीडन्ती क्लममभ्यगात् ।।११३
सा जलैरभिषिञ्चन्तं राजानमसहा सती ।
अब्रवीन्मोदकैर्देव परिताडय मामिति ।।११४
तच्छ्रुत्वा मोदकान्राजा द्रुतमानाययद्बहून् ।
ततो विहस्य सा राज्ञी पुनरेवमभाषत ।।११५
राजन्नवसरः कोऽत्र मोदकानां जलान्तरे ।
उदकैः सिञ्च मा त्वं मामित्युक्तं हि मया तव ।।११६
संधिमात्रं न जानासि माशब्दोदकशब्दयोः ।
न च प्रकरणं वेत्सि मूर्खस्त्वं कथमीदृशः ।।११७
इत्युक्तः स तया राजा शब्दशास्त्रविदा नृपः ।
परिवारे हसत्यन्तर्लज्जाक्रान्तो झगित्यभूत् ।।११८
परित्यक्तजलक्रीडो वीतदर्पश्च तत्क्षणम् ।

जातावमानो निर्लक्षः प्राविशन्निजमन्दिरम् ।।११९

ततश्चिन्तापरो मुह्यन्नाहारादिपराङ्मुखः ।

चित्रस्थ इव पृष्टोऽपि नैव किंचिदभाषत ।।१२०

पाण्डित्यं शरणं वा मे मृत्युर्वेति विचिन्तयन् ।

शयनीयपरित्यक्तगात्रः संतापवानभूत् ।।१२१

अकस्मादथ राज्ञस्तां दृष्ट्वावस्थां तथाविधाम् ।

किमेतदिति संभ्रान्तः सर्वः परिजनोऽभवत् ।।१२२

ततोऽहं शर्ववर्मा च ज्ञातवन्तौ क्रमेण ताम् ।

अत्रान्तरे स च प्रायः पर्यहीयत वासरः ।।१२३

अस्मिन्काले न च स्वस्थो राजेत्यालोच्य तत्क्षणम् ।

आवाभ्यां राजहंसाख्य आहूतो राजचेटकः ।।१२४

शरीरवार्तां भूपस्य स च पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।

नेदृशो दुर्मनाः पूर्वं दृष्टो देवः कदाचन ।।१२५

विष्णुशक्तिदुहित्रा च मिथ्यापण्डितया तया ।

विलक्षीकृत इत्याहुर्देव्योऽन्याः कोपनिर्भरम् ।।१२६

एतत्तस्य मुखाच्छ्रुत्वा राजचेटस्य दुर्मनाः ।

शर्ववर्मद्वितीयोऽहं संशयादित्यचिन्तयम् ।।१२७

व्याधिर्यदि भवेद्राज्ञः प्रविशेयुश्चिकित्सकाः ।
आधिर्वा यदि तत्रास्य कारणं नोपलभ्यते ।।१२८
नास्त्येव हि विपक्षोऽस्य राज्ये निहतकण्टके ।
अनुरक्ताः प्रजाश्चैता न हानिः परिदृश्यते ।।१२९
तत्कस्मादेष खेदः स्यादीदृशः सहसा प्रभोः ।
एवं विचिन्तिते धीमाञ्शर्ववर्मेदमब्रवीत् ।।१३०
अहं जानामि राज्ञोऽस्य मन्युमौर्ख्यानुतापतः ।
मूर्खोऽहमिति पाण्डित्यं सदैवायं हि वाञ्छति ।।१३१
उपलब्धो मया चैष पूर्वमेव तदाशयः ।
राज्ञयावमानितश्चाद्य तन्निमित्तमिति श्रुतम् ।।१३२
एवमन्योन्यमालोच्य तां रात्रिमतिवाह्य च ।
प्रातरावामगच्छाव वासवेश्म महीपतेः ।।१३३
तत्र सर्वस्य रुद्धेऽपि प्रवेशे कथमप्यहम् ।
प्राविशं मम पश्चाच्च शर्ववर्मा लघुक्रमम् ।।१३४
उपविश्याथ निकटे विज्ञप्तः स मया नृपः ।
अकारणं कथं देव वर्तसे विमना इति ।।१३५
तच्छ्रुत्वापि तथैवासीत्स तूष्णीं सातवाहनः ।

शर्ववर्मा ततश्चेदमद्भुतं वाक्यमब्रवीत् ।।१३६

श्रुतं मम स्यात्क्वापीति प्रागुक्तं देव मे त्वया ।
तेनाहं कृतवानद्य स्वप्नमाणवकं निशि ।।१३७

स्वप्ने ततो मया दृष्टं नभसश्च्युतमम्बुजम् ।
तच्च दिव्येन केनापि कुमारेण विकासितम् ।।१३८

ततश्च निर्गता तस्माद्दिव्या स्त्री धवलाम्बरा ।
तव देव मुखं सा च प्रविष्टा समनन्तरम् ।।१३९

इयद्दृष्ट्वा प्रबुद्धोऽस्मि मन्ये सा च सरस्वती ।
देवस्य वदने साक्षात्संप्रविष्टा न संशयः ।।१४०

एवं निवेदितस्वप्ने शर्ववर्मणि तत्क्षणम् ।
मामस्तमौनः साकूतमवदत्सातवाहनः ।।१४१

शिक्षमाणः प्रयत्नेन कालेन कियता पुमान् ।
अधिगच्छति पाण्डित्यमेतन्मे कथ्यतां त्वया ।।१४२

मम तेन विना ह्येषा लक्ष्मीर्न प्रतिभासते ।
विभवैः किं नु मूर्खस्य काष्ठस्याभरणैरिव ।।१४३

ततोऽहमवदं राजन्वर्षैर्द्वादशभिः सदा ।
ज्ञायते सर्वविद्यानां मुखं व्याकरणं नरैः ।।१४४

अहं तु शिक्षयामि त्वां वर्षषट्केन तद्विभो ।

श्रुत्वैतत्सहसा सेर्ष्यं शर्ववर्मा किलावदत् ।।१४५

सुखोचितो जनः क्लेशं कथं कुर्यादियच्चिरम् ।

तदहं मासषट्केन देव त्वां शिक्षयाभि तत् ।।१४६

श्रुत्वैतदसंभाव्यं तमवोचमहं रुषा ।

षड्भिर्मासैस्त्वया देवः शिक्षितश्चेत्ततो मया ।।१४७

संस्कृतं प्राकृतं तद्वद्देशभाषा च सर्वदा ।

भाषात्रयमिदं त्यक्तं यन्मनुष्येषु संभवेत् ।।१४८

शर्ववर्मा ततोऽवादीन्न चेदेवं करोम्यहम् ।

द्वादशाब्दान्वहाम्येष शिरसा तव पादुके ।।१४९

इत्युक्त्वा निर्गते तस्मिन्नहमप्यगमं गृहम् ।

राजाप्युभयतः सिद्धिं मत्वाश्वस्तो बभूव स ।।१५०

विहस्तः शर्ववर्मा च प्रतिज्ञां तां सुदुस्तराम् ।

पश्यन्सानुशयः सर्वं स्वभार्यायै शशंस तत् ।।१५१

सापि तं दुःखितावोचत्संकटेऽस्मिंस्तव प्रभो ।

विना स्वामिकुमारेण गतिरन्या न दृश्यते ।।१५२

तथेति निश्चयं कृत्वा पश्चिमे प्रहरे निशि ।

शर्ववर्मा निराहारस्तत्रैव प्रस्थितोऽभवत् ।।१५३
तच्च चारमुखाद्बुद्धा मया प्रातर्निवेदितम् ।
राज्ञे सोऽपि तदाकर्ण्य किं भवेदित्यचिन्तयत् ।।१५४
ततस्तं सिंहगुप्ताख्यो राजपुत्रो हितोऽब्रवीत् ।
त्वयि खिन्ने तदा देव निर्वेदो मे महानभूत् ।।१५५
ततः श्रेयोनिमित्तं ते चण्डिकाग्रे निजं शिरः ।
छेत्तुं प्रारब्धवानस्मि गत्वास्मान्नगराद्बहिः ।।१५६
मैवं कृथा नृपस्येच्छा सेत्स्यत्येवेत्यवारयत् ।
वागन्तरिक्षादथ मां तन्मन्ये सिद्धिरस्ति ते ।।१५७
इत्युक्त्वा नृपमामन्त्र्य सत्वरं शर्ववर्मणः ।
पश्चाच्चारद्वयं सोऽथ सिंहगुप्तो व्यसर्जयत् ।।१५८
सोऽपि वातैकभक्षः सन्कृतमौनः सुनिश्चयः ।
प्राप स्वामिकुमारस्य शर्ववर्मान्तिकं क्रमात् ।।१५९
शरीरनिरपेक्षेण तपसा तत्र तोषितः ।
प्रसादमकरोत्तस्य कार्तिकेयो यथेप्सितम् ।।१६०
आगत्याग्रे ततो राज्ञे चाराभ्यां स निवेदितः ।
सिंहगुप्तविसृष्टाभ्यामुदयः शर्ववर्मणः ।।१६१

तच्छ्रुत्वा मम राज्ञश्च विषादप्रमदौ द्वयोः ।

अभूतां मेघमालोक्य हंसचातकयोरिव ।।१६२

आगत्य शर्ववर्माथ कुमारवरसिद्धिमान् ।

चिन्तितोपस्थिता राज्ञे सर्वा विद्याः प्रदत्तवान् ।।१६३

प्रादुरासंश्च तास्तस्य सातवाहनभूपतेः ।

तत्क्षणं किं न कुर्याद्धि प्रसादः पारमेश्वरः ।।१६४

अथ तमखिलविद्यालाभमाकर्ण्य राज्ञः प्रमुदितवति राष्ट्रे तत्र

कोऽप्युत्सवोऽभूत् ।

अपि पवनविधूतास्तत्क्षणोल्लास्यमानाः प्रतिवसति पताका

बद्धनृत्ता इवासन् ।।१६५

राजार्हरत्ननिचयैरथ शर्ववर्मा तेनार्चितो गुरुरिति प्रणतेन राज्ञा ।

स्वामीकृतश्च विषये मरुकच्छनाम्नि कूलोपकण्ठविनिवेशिनि

नर्मदायाः ।।१६६

योऽग्रे चारमुखेन षण्मुखवरप्राप्तिं समाकर्णय-

त्संतुष्यात्मसमं श्रिया नरपतिस्तं सिंहगुप्तं व्यधात् ।

राज्ञीं तामपि विष्णुशक्तितनयां विद्यागमे कारणं

देवीनामुपरि प्रसह्य कृतवान्प्रीत्याभिषिच्य स्वयम् ।।१६७

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे कथापीठलम्बके षष्ठस्तरङ्गः ।

सप्तमस्तरङ्गः ।

ततो गृहीतमौनोऽहं राजान्तिकमुपागमम् ।

तत्र च श्लोकमपठद्द्विजः कश्चित्स्वयं कृतम् ।।१

तं चाचष्ट स्वयं राजा सम्यक्संस्कृतया गिरा ।

तत्रालोक्य च तत्रस्थो जनः प्रमुदितोऽभवत् ।।२

ततः स शर्ववर्माणं राजा सविनयोऽब्रवीत् ।

स्वयं कथय देवेन कथं तेऽनुग्रहः कृतः ।।३

तच्छ्रुत्वानुग्रहं राज्ञः शर्ववर्माभ्यभाषत ।

इतो राजन्निराहारो मौनस्थोऽहं तदा गतः ।।४

ततोऽध्वनि मनाक्छेषे जाते तीव्रतपःकृशः ।

क्लान्तः पतितवानस्मि निःसंज्ञो धरणीतले ।।५

उत्तिष्ठ पुत्र सर्वं ते संपत्स्यत इति स्फुटम् ।

शक्तिहस्तः पुमानेत्य जाने मामब्रवीत्तदा ।।६

तेनाहममृतासारसंसिक्त इव तत्क्षणम् ।

प्रबुद्धः क्षुत्पिपासादिहीनः स्वस्थ इवाभवम् ।।७

अथ देवस्य निकटं प्राप्य भक्तिभराकुलः ।

स्नात्वा गर्भगृहं तस्य प्रविष्टोऽभूवमुन्मनाः ।।८

ततोऽन्तः प्रभुणा तेन स्कन्देन मम दर्शनम् ।
दत्तं ततः प्रविष्टा मे मुखे मूर्ता सरस्वती ।।९

अथासौ भगवान्साक्षात्षड्भिराननपङ्कजैः ।
सिद्धो वर्णसमाम्नाय इति सूत्रमुदैरयत् ।।१०

तच्छ्रुत्वैव मनुष्यत्वसुलभाच्चापलाद्धत ।
उत्तरं सूत्रमभ्यूह्य स्वयमेव मयोदितम् ।।११

अथाब्रवीत्स देवो मां नावदिष्यः स्वयं यदि ।
अभविष्यदिदं शास्त्रं पाणिनीयोपमर्दकम् ।।१२

अधुना स्वल्पतन्त्रत्वात्कातन्त्राख्यं भविष्यति ।
मद्वाहनकलापस्य नाम्ना कालापकं तथा ।।१३

इत्युक्त्वा शब्दशास्त्रं तत्प्रकाश्याभिनवं लघु ।
साक्षादेव स मां देवः पुनरेवमभाषत ।।१४

युष्मदीयः स राजापि पूर्वजन्मन्यभूदृषिः ।
भरद्वाजमुनेः शिष्यः कृष्णसंज्ञो महातपाः ।।१५

तुल्याभिलाषामालोक्य स चैकां मुनिकन्यकाम् ।
ययावकस्मात्पुष्पेषुशरघातरसज्ञताम् ।।१६

अतः स शप्तो मुनिभिरवतीर्ण इहाधुना ।

सा चावतीर्णा देवीत्वे तस्यैव मुनिकन्यका ।।१७

इत्थमृष्यवतारोऽयं नृपतिः सातवाहनः ।

दृष्टे त्वय्यखिला विद्या प्राप्स्यत्येव त्वदिच्छया ।।१८

अक्लेशलभ्या हि भवन्त्युत्तमार्था महात्मनाम् ।

जन्मान्तरार्जिताः स्फारसंस्काराक्षिप्तसिद्धयः ।।१९

इत्युक्त्वान्तर्हिते देवे निरगच्छमहं बहिः ।

तण्डुला मे प्रदत्ताश्च तत्र देवोपजीविभिः ।।२

ततोऽहमागतो राजंस्तण्डुलास्ते च मे पथि ।

चित्रं तावन्त एवासन्भुज्यमाना दिने दिने ।।२१

एवमुक्त्वा स्ववृत्तान्तं विरते शर्ववर्मणि ।

उदतिष्ठन्नृपः स्नातुं प्रहृष्टः सातवाहनः ।।२२

ततोऽहं कृतमौनत्वाद्व्यवहारबहिष्कृतः ।

अनिच्छन्तं तमामन्त्र्य प्रणामेनैव भूपतिम् ।।२३

निर्गत्य नगरात्तस्माच्छिष्यद्वयसमन्वितः ।

तपसे निश्चितो द्रष्टुमागतो विन्ध्यवासिनीम् ।।२४

स्वप्नादेशेन देव्या च तयैव प्रेषितस्ततः ।

विन्ध्याटवीं प्रविष्टोऽहं त्वां द्रष्टुं भीषणामिमाम् ।।२५

पुलिन्दवाक्यादासाद्य सार्थं दैवात्कथंचन ।
इह प्राप्तोऽहमद्राक्षं पिशाचान्सुबहूनमून् ।।२६
अन्योन्यालापमेतेषां दूरादाकर्ण्य शिक्षिता ।
मया पिशाचभाषेयं मौनमोक्षस्य कारणम् ।।२७
उपगम्य ततश्चैतां त्वां श्रुत्वोज्जयिनीगतम् ।
प्रतिपालितवानस्मि यावदभ्यागतो भवान् ।।२८
दृष्ट्वा त्वां स्वागतं कृत्वा चतुर्थ्या भूतभाषया ।
मया जातिः स्मृतेत्येष वृत्तान्तो मेऽत्र जन्मनि ।।२९
एवमुक्ते गुणाढ्येन काणभूतिरुवाच तम् ।
त्वदागमो मया ज्ञातो यथाद्य निशि तच्छृणु ।।३०
राक्षसो भूतिवर्माख्यो दिव्यदृष्टिः सखास्ति मे ।
गतवानस्मि चोद्यानमुज्जयिन्यां तदास्पदम् ।।३१
तत्रासौ निजशापान्तं प्रति पृष्टो मयाब्रवीत् ।
दिवा नास्ति प्रभावो नस्तिष्ठ रात्रौ वदाम्यतः ।।३२
तथेति चाहं तत्रस्थः प्राप्तायां निशि वल्गताम् ।
तमपृच्छं प्रसङ्गेन भूतानां हर्षकारणम् ।।३३
पुरा विरिञ्चिसंवादे यदुक्तं शंकरेण तत् ।

शृणु वच्मीति मामुक्त्वा भूतिवर्माथ सोऽब्रवीत् ।। ३४
दिवा नैषां प्रभावोऽस्ति ध्वस्तानामर्कतेजसा ।
यक्षरक्षःपिशाचानां तेन हृष्यन्त्यमी निशि ।। ३५
न पूज्यन्ते सुरा यत्र न च विप्रा यथोचितम् ।
भुज्यतेऽविधिना वापि तत्रैते प्रभवन्ति च ।। ३६
अमांसभक्षः साध्वी वा यत्र तत्र न यान्त्यमी ।
शुचीञ्शूरान्प्रबुद्धांश्च नाक्रामन्ति कदाचन ।। ३७
इत्युक्त्वा मे स तत्कालं भूतिवर्माब्रवीत्पुनः ।
गच्छागतो गुणाढ्यस्ते शापमोक्षस्य कारणम् ।। ३८
श्रुत्वैतदागतश्चास्मि त्वं च दृष्टो मया प्रभो ।
कथयाम्यधुना तां ते पुष्पदन्तोदितां कथाम् ।। ३९
किं त्वेकं कौतुकं मेऽस्ति कथ्यतां केन हेतुना ।
स पुष्पदन्तस्त्वं चापि माल्यवानिति विश्रुतः ।। ४०
काणभूतेरिति श्रुत्वा गुणाढ्यस्तमभाषत ।
गङ्गातीरेऽग्रहारोऽस्ति नाम्ना बहुसुवर्णकः ।। ४१
तत्र गोविन्ददत्ताख्यो ब्राह्मणोऽभूद्बहुश्रुतः ।
तस्य भार्याग्निदत्ता च बभूव पतिदेवता ।। ४२

स कालेन द्विजस्तस्यां पञ्च पुत्रानजीजनत् ।

ते च मूर्खाः सुरूपाश्च बभूवुरभिमानिनः ।। ४३

अथ गोविन्ददत्तस्य गृहानतिथिरायय‍ौ ।

विप्रो वैश्वानरो नाम वैश्वानर इवापरः ।। ४४

गोविन्ददत्ते तत्कालं गृहादपि बहिः स्थिते ।

तत्पुत्राणामुपागत्य कृतं तेनाभिवादनम् ।। ४५

हासमात्रं च तैस्तस्य कृतं प्रत्यभिवादनम् ।

ततः स कोपान्निर्गन्तुं प्रारेभे तद्गृहाद्द्विजः ।। ४६

आगतेनाथ गोविन्ददत्तेन स तथाविधः ।

क्रुद्धः पृष्टोऽनुनीतोऽपि जगादैवं द्विजोत्तमः ।। ४७

पुत्रास्ते पतिता मूर्खास्तत्संपर्काद्भवानपि ।

तस्मान्न भोक्षये त्वद्गेहे प्रायश्चित्तं नु मे भवेत् ।। ४८

अथ गोविन्ददत्तस्तमुवाच शपथोत्तरम् ।

न स्पृशाम्यपि जात्वेतानहं कुतनयानिति ।। ४९

तद्भार्यापि तथैवैत्य तमुवाचातिथिप्रिया ।

ततः कथंचिदातिथ्यं तत्र वैश्वानरोऽग्रहीत् ।।

तद्दृष्ट्वा देवदत्ताख्यस्तस्यैकस्तनयस्तदा ।

अभूद्गोविन्ददत्तस्य नैर्घृण्येनानुतापवान् ।।५१

व्यर्थं जीवितमालोक्य पितृभ्यामथ दूषितम् ।

सनिर्वेदः स तपसे ययौ बदरिकाश्रमम् ।।५२

ततः पर्णाशनः पूर्वं धूमपश्चाप्यनन्तरम् ।

तस्थौ चिराय तपसे तोषयिष्यन्नुमापतिम् ।।५३

ददौ च दर्शनं तस्य शंभुस्तीव्रतपोर्जितः ।

तस्यैवानुचरत्वं च स वव्रे वरमीश्वरात् ।।५४

विद्याः प्राप्नुहि भोगांश्च भुवि भुङ्क्ष्व ततस्तव ।

भविताभिमतं सर्वमिति शंभुस्तमादिशत् ।।५५

ततः स गत्वा विद्यार्थी पुरं पाटलिपुत्रकम् ।

सिषेवे वेदकुम्भाख्यमुपाध्यायं यथाविधि ।।५६

तत्रस्थं तमुपाध्यायपत्नी जातु स्मरातुरा ।

हठाद्वव्रे बत स्त्रीणां चञ्चलाश्चित्तवृत्तयः ।।५७

तेन संत्यज्य तं देशमनङ्गकृतविप्लवः ।

स देवदत्तः प्रययौ प्रतिष्ठानमतन्द्रितः ।।५८

तत्र वृद्धमुपाध्यायं वृद्धया भार्ययान्वितम् ।

मन्त्रस्वाम्याख्यमभ्यर्थ्य विद्याः सम्यगधीतवान् ।।५९

कृतविद्यं च तं तत्र ददर्श नृपतेः सुता ।

सुशर्माख्यस्य सुभगं श्रीर्नाम श्रीरिवाच्युतम् ।। ६०

सोऽपि तां दृष्टवान्कन्यां स्थितां वातायनोपरि ।

विहरन्तीं विमानेन चन्द्रस्येवाधिदेवताम् ।। ६१

बद्धाविव तयान्योन्यं मारशृङ्खलया दृशा ।

नापसर्तुं समर्थौ तौ बभूवतुरुभावपि ।। ६२

साथ तस्यैकयाङ्गुल्या मूर्तयेव स्मराज्ञया ।

इतो निकटमेहीति संज्ञां चक्रे नृपात्मजा ।। ६३

ततः समीपं तस्याश्च ययावन्तःपुराच्च सः ।

सा च चिक्षेप दन्तेन पुष्पमादाय तं प्रति ।। ६४

संज्ञामेतामजानानो गूढां राजसुताकृताम् ।

स कर्तव्यविमूढः सन्नुपाध्यायगृहं ययौ ।। ६५

लुलोठ तत्र धरणौ न किंचिद्वक्तुमीश्वरः ।

तापेन दह्यमानोऽन्तर्मूकः प्रमुषितो यथा ।। ६६

वितर्क्य कामजैश्चिह्नैरुपाध्यायेन धीमता ।

युक्त्या पृष्टः कथंचिच्च यथावृत्तं शशंस सः ।। ६७

तद्बुद्ध्वा तमुपाध्यायो विदग्धो वाक्यमब्रवीत् ।

दन्तेन पुष्पं मुञ्चन्त्या तया संज्ञा कृता तव ।। ६८

यदेतत्पुष्पदन्ताख्यं पुष्पाढ्यं सुरमन्दिरम् ।

तत्रागत्य प्रतीक्षेथाः सांप्रतं गम्यतामिति ।। ६९

श्रुत्वेति ज्ञानसंज्ञार्थः स तत्याज शुचं युवा ।

ततो देवगृहस्यान्तस्तस्य गत्वा स्थितोऽभवत् ।। ७०

साप्यष्टमीं समुद्दिश्य तत्र राजसुता ययौ ।

एकैव देवं द्रष्टुं च गर्भागारमथाविशत् ।। ७१

दृष्टोऽत्र द्वारपट्टस्य पश्चात्सोऽथ प्रियस्तया ।

गृहीतानेन चोत्थाय सा कण्ठे सहसा ततः ।। ७२

चित्रं त्वया कथं ज्ञाता सा संज्ञेत्युदिते तया ।

उपाध्यायेन सा ज्ञाता न मयेति जगाद सः ।। ७३

मुञ्च मामविदग्धस्त्वमित्युक्त्वा तत्क्षणात्क्रुधा ।

मन्त्रभेदभयात्साथ राजकन्या ततो ययौ ।। ७४

सोऽपि गत्वा विविक्ते तां दृष्टनष्टां स्मरन्प्रियाम् ।

देवदत्तो वियोगाग्निविगलज्जीवितोऽभवत् ।। ७५

दृष्ट्वा तं तादृशं शंभुः प्राक्प्रसन्नः किलादिशत् ।

गणं पञ्चशिखं नाम तस्याभीप्सितसिद्धये ।। ७६

स चागत्य समाश्वास्य स्त्रीवेषं तं गणोत्तमः ।

अकारयत्स्वयं चाभूद्वृद्धब्राह्मणरूपधृत् ।। ७७

ततस्तेन समं गत्वा तं सुशर्ममहीपतिम् ।

जनकं सुदृशस्तस्याः स जगाद गणाग्रणीः ।। ७८

पुत्रो मे प्रोषितः क्वापि तमन्वेष्टुं व्रजाम्यहम् ।

तन्मे स्नुषेयं निक्षेपो राजन्संप्रति रक्षयताम् ।। ७९

तच्छ्रुत्वा शापभीतेन तेनादाय सुशर्मणा ।

स्वकन्यान्तःपुरे गुप्ते स्त्रीति संस्थापितो युवा ।।८०

ततः पञ्चशिखे याते स्वप्रियान्तःपुरे वसन् ।

स्त्रीवेषः स द्विजस्तस्या विस्रम्भास्पदतां ययौ ।। ८१

एकदा चोत्सुका रात्रौ तेनात्मानं प्रकाश्य सा ।

गुप्तं गान्धर्वविधिना परिणीता नृपात्मजा ।। ८२

तस्यां च धृतगर्भायां तं द्विजं स गणोत्तमः ।

स्मृतमात्रागतो रात्रौ ततोऽनैषीदलक्षितम् ।। ८३

ततस्तस्य समुत्सार्य यूनः स्त्रीवेषमाशु तम् ।

प्रातः पञ्चशिखः सोऽभूत्पूर्ववद्ब्राह्मणाकृतिः ।। ८४

तेनैव सह गत्वा च सुशर्मनृपमभ्यधात् ।

अद्य प्राप्तो मया राजन्पुत्रस्तद्देहि मे स्नुषाम् ।।८५
ततः स राजा तां बुद्ध्वा रात्रौ क्वापि पलायिताम् ।
तच्छापभयसंभ्रान्तो मन्त्रिभ्य इदमब्रवीत् ।।८६
न विप्रोऽयमयं कोऽपि देवो मद्वञ्चनागतः ।
एवंप्राया भवन्तीह वृत्तान्ताः सततं यतः ।।८७
तथा च पूर्वं राजाभूत्तपस्वी करुणापरः ।
दाता धीरः शिबिर्नाम सर्वसत्त्वाभयप्रदः ।।८८
तं वञ्चयितुमिन्द्रोऽथ कृत्वा श्येनवपुः स्वयम् ।
मायाकपोतवपुषं धर्ममन्वपतद्द्रुतम् ।।८९
कपोतश्च भयाद्गत्वा शिबेरङ्कमशिश्रियत् ।
मनुष्यवाचा श्येनोऽथ स तं राजानमब्रवीत् ।।९०
राजन्भक्षयमिदं मुञ्च कपोतं क्षुधितस्य मे ।
अन्यथा मां मृतं विद्धि कस्ते धर्मस्ततो भवेत् ।।९१
ततः शिबिरुवाचैनमेष मे शरणागतः ।
अत्याज्यस्तद्ददाम्यन्यन्मांसमेतत्समं तव ।।९२
श्येनो जगाद यद्येवमात्ममांसं प्रयच्छ मे ।
तथेति तत्प्रहृष्टः सन्स राजा प्रत्यपद्यत ।।९३

यथा यथा च मांसं स्वमुत्कृत्यारोपयन्नृपः ।
तथा तथा तुलायां स कपोतोऽभ्यधिकोऽभवत् ।।९४
ततः शरीरं सकलं तुलां राजाध्यरोपयत् ।
साधु साधु शमं त्वेतद्दिव्या वागुदभूत्ततः ।।९५
इन्द्रधर्मौ ततस्त्यक्त्वा रूपं श्येनकपोतयोः ।
तुष्टाव क्षतदेहं तं राजानं चक्रतुः शिबिम् ।।९६
दत्त्वा चास्मै वरानन्यांस्तावन्तर्धानमीयतुः ।
एवं मामपि कोऽप्येष देवो जिज्ञासुरागतः ।।९७
इत्युक्त्वा सचिवान्स्वैरं स सुशर्मा महीपतिः ।
तमुवाच भयप्रह्वो विप्ररूपं गणोत्तमम् ।।९८
अभयं देहि साद्यैव स्नुषा ते हारिता निशि ।
माययैव गता क्वापि रक्षयमाणाप्यहर्निशम् ।।९९
कृच्छ्रात्स दययेवाथ विप्ररूपी गणोऽब्रवीत् ।
तर्हि पुत्राय राजन्मे देहि स्वां तनयामिति ।।१००
तच्छ्रुत्वा शापभीतेन राज्ञा तस्मै निजा सुता ।
सा दत्ता देवदत्ताय ततः पञ्चशिखो ययौ ।।१०१
देवदत्तोऽपि तां भूयः प्रकाशं प्राप्य वल्लभाम् ।

जजृम्भेऽनन्यपुत्रस्य श्वशुरस्य विभूतिषु ।।१०२

कालेन तस्य पुत्रं च दौहित्रमभिषिच्य सः ।

राज्ये महीधरं नाम सुशर्मा शिश्रिये वनम् ।।१०३

ततो दृष्ट्वा सुतैश्वर्यं कृतार्थः स तपोवनम् ।

राजपुत्र्या तया साकं देवदत्तोऽप्यशिश्रियत् ।।१०४

तत्राराध्य पुनः शंभुं त्यक्त्वा मर्त्यकलेवरम् ।

तत्प्रसादेन तस्यैव गणभावमुपागतः ।।१०५

प्रियादन्तोज्झितात्पुष्पात्संज्ञां न ज्ञातवान्यतः ।

अतः स पुष्पदन्ताख्यः संपन्नो गणसंसदि ।।१०६

तद्भार्या च प्रतीहारी देव्या जाता जयाभिधा ।

इत्थं स पुष्पदन्ताख्यो मदाख्यामधुना शृणु ।।१०७

यः स गोविन्ददत्ताख्यो देवदत्तपिता द्विजः ।

तस्यैव सोमदत्ताख्यः पुत्रोऽहमभवं पुरा ।।१०८

तेनैव मन्युना गत्वा तपश्चाहं हिमाचले ।

अकार्षं बहुभिर्माल्यैः शंकरं नन्दयन्सदा ।।१०९

तथैव प्रकटीभूतात्प्रसन्नादिन्दुशेखरात् ।

त्यक्तान्यभोगलिप्सेन तद्गणत्वं मया वृतम् ।।११०

यः पूजितोऽस्मि भवता स्वयमाहृतेन माल्येन
दुर्गवनभूमिसमुद्भवेन ।
तन्माल्यवानिति भविष्यसि मे गणस्त्वमित्यादिशच्च स
विभुर्गिरिजापतिर्माम् ।।१११
अथ मर्त्यवपुर्विमुच्य पुण्यां सहसा तद्गणतामहं प्रपन्नः ।
इति धूर्जटिना कृतं प्रसादादभिधानं मम माल्यवानितीदम् ।।११२
सोऽहं गतः पुनरिहाद्य मनुष्यभावं शापेन शैलदुहितुर्बत काणभूते ।
तन्मे कथां हरकृतां कथयाधुना त्वं येनावयोर्भवति
शापदशोपशान्तिः ।।११३
इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे
कथापीठलम्बके सप्तमस्तरङ्गः ।

अष्टमस्तरङ्गः ।

एवं गुणाढ्यवचसा साथ सप्तकथामयी ।
स्वभाषया कथा दिव्या कथिता काणभूतिना ।।१
तथैव च गुणाढ्येन पैशाच्या भाषया तया ।
निबद्धा सप्तभिर्वर्षैर्ग्रन्थलक्षाणि सप्त सा ।।२
मैतां विद्याधरा हार्षुरिति तामात्मशोणितैः ।
अटव्यां मष्यभावाच्च लिलेख स महाकविः ।।३
तथा च श्रोतुमायातैः सिद्धविद्याधरादिभिः ।
निरन्तरमभूत्तत्र सवितानमिवाम्बरम् ।।४
गुणाढ्येन निबद्धां च तां दृष्ट्वैव महाकथाम् ।
जगाम मुक्तशापः सन्काणभूतिर्निजां गतिम् ।।५
पिशाचा येऽपि तत्रासन्नन्ये तत्सहचारिणः ।
तेऽपि प्रापुर्दिवं सर्वे दिव्यामाकर्ण्य तां कथाम् ।।६
प्रतिष्ठां प्रापणीयैषा पृथिव्यां मे बृहत्कथा ।
अयमर्थोऽपि मे देव्या शापान्तोक्तावुदीरितः ।।७
तत्कथं प्रापयाम्येनां कस्मै तावत्समर्पये ।
इति चाचिन्तयत्तत्र स गुणाढ्यो महाकविः ।।८

23

अथैको गुणदेवाख्यो नन्दिदेवाभिधः परः ।

तमूचतुरुपाध्यायं शिष्यावनुगतावुभौ ।।९

तत्काव्यस्यार्पणस्थानमेकः श्रीसातवाहतः ।

रसिको हि वहेत्काव्यं पुष्पामोदमिवानिलः ।।१०

एवमस्त्विति तौ शिष्यावन्तिकं तस्य भूपतेः ।

प्राहिणोत्पुस्तकं दत्त्वा गुणाढ्यो गुणशालिनौ ।।११

स्वयं च गत्वा तत्रैव प्रतिष्ठानपुराद्बहिः ।

कृतसंकेत उद्याने तस्थौ देवीविनिर्मिते ।।१२

तच्छिष्याभ्यां च गत्वा तत्सातवाहनभूपतेः ।

गुणाढ्यकृतिरेषेति दर्शितं काव्यपुस्तकम् ।।१३

पिशाचभाषां तां श्रुत्वा तौ च दृष्ट्वा तदाकृती ।

विद्यामदेन सासूयं स राजैवमभाषत ।।१४

प्रमाणं सप्तलक्षाणि पैशाचं नीरसं वचः ।

शोणितेनाक्षरन्यासो धिक्पिशाचकथामिमाम् ।।१५

ततः पुस्तकमादाय गत्वा ताभ्यां यथागतम् ।

शिष्याभ्यां तद्गुणाढ्याय यथावृत्तमकथ्यत ।।१६

गुणाढ्योऽपि तदाकर्ण्य सद्यः खेदवशोऽभवत् ।
तत्त्वज्ञेन कृतावज्ञः क नामान्तर्न तप्यते ।।१७

सशिष्यश्च ततो गत्वा नातिदूरं शिलोच्चयम् ।
विविक्तरम्यभूभागमग्निकुण्डं व्यधात्पुरः ।।१८

तत्राग्नौ पत्त्रमेकैकं शिष्याभ्यां साश्रु वीक्षितः ।
वाचयित्वा स चिक्षेप श्रावयन्मृगपक्षिणः ।।१९

नरवाहनदत्तस्य चरितं शिष्ययोः कृते ।
ग्रन्थलक्षं कथामेकां वर्जयित्वा तदीप्सिताम् ।।२०

तस्मिंश्च तां कथां दिव्यां पठत्यपि दहत्यपि ।
परित्यक्ततृणाहाराः शृण्वन्तः साश्रुलोचनाः ।।२१

आसन्नभ्येत्य तत्रैव निश्चला बद्धमण्डलाः ।
निखिलाः खलु सारङ्गवराहमहिषादयः ।।२२

अत्रान्तरे च राजाभूदस्वस्थः सातवाहनः ।
दोषं चास्यावदन्वैद्याः शुष्कमांसोपभोगजम् ।।२३

आक्षिप्तास्तन्निमित्तं च सूपकारा बभाषिरे ।
अस्माकमीदृशं मांसं ददते लुब्धका इति ।।२४

पृष्टाश्च लुब्धका ऊचुर्नातिदूरे गिरावितः ।

पठित्वा पत्त्रमेकैकं कोऽप्यग्नौ क्षिपति द्विजः ।।२५

तत्समेत्य निराहाराः शृण्वन्ति प्राणिनोऽखिलाः ।

नान्यतो यान्ति तेनैषां शुष्कं मांसमिदं क्षुधा ।।२६

इति व्याधवचः श्रुत्वा कृत्वा तानेव चाग्रतः ।

स्वयं स कौतुकाद्राजा गुणाढ्यस्यान्तिकं ययौ ।।२७

ददर्श तं समाकीर्णं जटाभिर्वनवासतः ।

प्रशान्तशेषशापाग्निधूमिकाभिरिवाभितः ।।२८

अथैनं प्रत्यभिज्ञाय सबाष्पमृगमध्यगम् ।

नमस्कृत्य च पप्रच्छ तं वृत्तान्तं महीपतिः ।।२९

सोऽपि स्वं पुष्पदन्तस्य राज्ञे शापादिचेष्टितम् ।

ज्ञानी कथावतारं तमाचख्यौ भूतभाषया ।।३०

ततो गणावतारं तं मत्वा पादानतो नृपः ।

ययाचे तां कथां तस्माद्दिव्यां हरमुखोद्गताम् ।।३१

अथोवाच स तं भूपं गुणाढ्यः सातवाहनम् ।

राजन्षड्ग्रन्थलक्षाणि मया दग्धानि षट् कथाः ।।३२

लक्षमेकमिदं त्वस्ति कथैका सैव गृह्यताम् ।

मच्छिष्यौ तव चात्रैतौ व्याख्यातारौ भविष्यतः ।।३३

इत्युक्त्वा नृपमामन्त्र्य त्यक्त्वा योगेन तां तनुम् ।
गुणाढ्यः शापनिर्मुक्तः प्राप दिव्यं निजं पदम् ।। ३४

अथ तां गुणाढ्यदत्तामादाय कथां बृहत्कथां नाम्ना ।
नृपतिरगान्निजनगरं नरवाहनदत्तचरितमयीम् ।। ३५

गुणदेवनन्दिदेवौ तत्र च तौ तत्कथाकवेः शिष्यौ ।
क्षितिकनकवस्त्रवाहनभवनधनैः संविभेजे सः ।। ३६

ताभ्यां सह च कथां तामाश्वास्य स सातवाहनस्तस्याः ।
तद्भाषयावतारं वक्तुं चक्रे कथापीठम् ।। ३७

सा च चित्ररसनिर्भरा कथा विस्मृतामरकथा कुतूहलात् ।
तद्विधाय नगरे निरन्तरां ख्यातिमत्र भुवनत्रये गता ।। ३८

इति महाकविश्रीसोमदेवभट्टविरचिते कथासरित्सागरे
कथापीठलम्बकेऽष्टमस्तरङ्गः ।

समाप्तश्चायं कथापीठलम्बकः प्रथमः ।

About this digital edition

This e-book comes from the online library Wikisource[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported[2] license or, at your choice, those of the GNU FDL[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at this page[4].

The following users contributed to this book:

- Puranastudy
- Shubha
- Vishvas vasuki

---

1. ↑ https://wikisource.org
2. ↑ https://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0
3. ↑ https://www.gnu.org/copyleft/fdl.html
4. ↑ https://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium